

VAHİY ve KARAKTER İNŞASI

- Revelation and Its Character Building Style –

Yrd.Doç.Dr. Yasin PIŞGİN

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract There are many positive and negative features in human nature. The lofty goal of human life is ripeness by eliminating negative features and building positive character traits. To achieve this human needs of divine grace, because he is not self-sufficient entity due to the many weakness in his nature. Therefore, the lofty Creator who knows human nature best and the ways carrying him to ripeness has enlightened human by means of revelation and according to the meaning and purpose of his creation built his character. In this context, we will try to review the method of revelation for build character in this study.

Key Words: Revelation, character, building human nature, faith, worship.

GİRİŞ

İnsan Allah'a kullukla sorumlu olan bir varlıktır. Bu sorumluluğu gereği gibi yerine getirebilmesi için Allah ona pek çok özellik lutfetmiş ve onu diğer varlıklara üstün kılmıştır. Kulluk vazifesini gerçekleştirmesi için insana verilen nimetlerin başında karakter gelmektedir. Yunanca bir kelime olan ve Arapça'da "şahsiyet", Türkçe'de ise "kişilik" kelimeleriyle ifade edilen karakter,¹ genel anlamı ile insanı insan yapan ve diğer varlıklardan ayıran fitri yapı,² özel anlamı ile de bir insanı diğer insanlardan ayıran kişisel özellikler bütünü olarak değerlendirilebilir.³

¹ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak, y.y. t.y. s. 603, 660, 1014. Kaya, Mevlüt, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik oluşumundaki Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Samsun, 1997, s. 4-5, İnsanı ifade etmek bakımından şahsiyetin karakterden daha geniş bir kavram olduğunu ve karakterin, şahsiyetin sadece bir yönünü teşkil ettiğini ifade edenler de vardır. bkz. Peker, Hüseyin, "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. I, Samsun, 1986, s. 102.

² Ermaner, Neda, "Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, CXX., Ankara, 1976, s. 43.

³ Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul, 1992, s. 404, Atay, Hüseyin, "Memleketimizdeki İlim ve Din Anlayışı Üzerine, Şahsiyet Buhranının Sebepleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1969, c. XVII, s. 84.

Geniş bir kavram olması ve çeşitli şekillerde tanımlanması sebebiyle psikologların üzerinde görüş birliği yaptığı bir karakter tanımı olmamakla beraber, “insanın şuurlu ve köklü davranışlarının ve ruhî duruşlarının örüntüsü ve etkin âmeli” şeklinde kısmen uzlaşmış bir tanımlamadan bahsetmek mümkündür. Bu örüntü, ruhi dinamiklerin kolektif bir örgütlenmesi olup insanın; davranışlarını zorlanmadan, düşünüp taşınmadan ortaya çıkarmasını sağlayan yerleşmiş bir melekeyi ifade eder. Gazzâlî'nin (ö. 505h.) “ahlak” olarak isimlendirdiği bu meleke⁴ insanın dış görünüşünün altındaki benlik, insanın ne olduğunun ve ne olmadığıнын en karakteristik bütünlemesi, özü ve toplam ifadesidir.⁵ Fitrî ve kesbî yönleri ve çift kutuplu yapısı ile olumlu ve olumsuz özelliklere ev sahipliği yapan karakter, içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik süreçlere göre yapılanma kabiliyetine sahiptir.⁶ Karakter insana ait davranış ve eğilimlerin kökeni olup; maddî ve manevi yaşantının seyri içinde tedricen oluşur.⁷

Biz bu çalışmamızda “karakter” kavramını; vahyin gerçekleştirilmeyi hedeflediği insan-ı kâmilin sahip olduğu ahlakî özelliklerin bütünü, inşâ kavramını ise bu bütünlüğün oluşturulmasında takip edilen süreç ve metot anlamında kullanacağız. Bu bağlamda “vahyin karakter inşâsı” ifadesi, Allah'ın talep ettiği inanç, duygu, düşünce ve davranışların insana kazandırılması için Kur'an'ın takip ettiği metodoloji anlamını ifade etmektedir.

I. VAHİY ve İNŞA

Kur'an'ı incelediğimizde varlık âleminin yaratılışından bahseden ayetlerin ciddi bir yekûn teşkil ettiğini görürüz. Söz konusu ayetlerden bir çıkarım yaptığımızda; yerin, göğün ve her ikisinde bulunan bütün varlıkların, yüce Yaratıcının varlığına ve birliğine delalet eden bir alamet, mucidinin icat kudretine işaret eden bir mevcudiyet ve sanatkârının maharetini simgeleyen bir sanat eseri konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Böylesine bir fail-meful ilişkisi içinde;

⁴ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır, 1334, I., 53, Arapça'da maddî yapı için “halk”, manevî yapı için ise “huluk” kelimesi kullanılmaktadır. bkz. Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslâm Ahlakı*, Sadeleştiren: Ali Arslan Aydın, Nûr Yay. II. Baskı, Ankara, 1991, s. 4., ayrc. bkz. Zeydan, Abdulkerîm, *İslâmda Da'vet ve Tebliğ*, çev., Ruhi Özcan, Hisâr Yay. İstanbul, 1979, s. 47.

⁵ Bu bağlamda ahlakı; bir erdemin ya da erdemsizliğin sürekli bir yaşam tarzı ile karaktere dönüşmesi şeklinde tanımlayanlar da vardır. bkz. Dıraz, Abdullah, “Ahlak ile Eğitimin Alâkası”, çev. Hüseyin Emin Sert, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy., II., Elazığ, 1997, s. 117.

⁶ Aydın, Ali Rıza, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VIII. s. 212.

⁷ Tunç, Mustafa Şekip, *Psikolojiye Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1949, s. 140.

“varlığın, var edicisinin kemal sıfatları ile muttasıf ve bütün noksanlıklardan münezzehtir” şeklinde kısmen tarif edebileceğimiz ve “tesbih” olarak isimlendirebileceğimiz bu durum Kur’an’da; yerde ve gökte bulunan bütün varlıklara atfedilmiş ve bu bağlamda Allah: “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ta tesbih etmektedir.”⁸ buyurmuş, bunun yanı sıra “Yerde ve gökte hiç bir şey yoktur ki hamd ile O’nu tesbih etmemiş olsun. Fakat siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz”⁹ ifadesiyle de bu tesbih edişin aklî idrakimizin üzerinde metafizik bir derinliğe sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Kâinatın mükemmel bir nizam üzere var edicisini simgelemesi olarak bir kısmını anlamlandırabileceğimiz bu tesbih edişin yanında¹¹ yüce Allah; “Yerdeki ve gökteki her şey Allah’a secde ediyor.”¹² ayetiyle varlığın aynı zamanda var edicisine “secde” halinde olduğunu da ifade etmektedir. Tesbih ve secde kavramlarını içeren söz konusu ayetleri kendi kontekstleri içinde düşündüğümüzde bütün mevcudatın Allah’a kulluk halinde olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Allah’ın Hz. Peygambere ve onun şahsında bütün müminlere hitaben “O hâlde, Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol.”¹³ buyurarak onları zatına ibadete teşvik etmesi tesbih ve secdenin Allah’a kullukta zirveyi ifade eden kavramlar olmasıyla yakından ilgilidir.

Kur’an’da Allah-âlem ilişkisinin izini dikkatle sürdüğümüzde mutlak itaate dayalı bir düzen içindeki âlemin söz konusu bu kulluğu Allah’ın vahyi ile gerçekleştirdiğini görürüz. Öyle ki Allah: “Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini vahyetti.”¹⁴ ayeti ile zatını simgeleyen bu mükemmel düzenin vahiy ile gerçekleştiğini ifade etmekte ve hatta, “Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.”¹⁵ ayetiyle bal arısının mucize ürünü olan balın bile bu vahiy sürecinin bir neticesi olduğunu bildirmektedir. Bu anlamı ile vahiy, bu kavramı işittiğimizde ilk olarak aklımıza gelen ve nübüvveti

⁸ Hadîd 57/1, ayrc. bkz. Haşır 59/1, 24, Saff 61/1, Cum’a 62/1, Teğâbun 64/1.

⁹ İsrâ 17/44.

¹⁰ Bu bağlamda İbn Abbâs (ö. 68h.) insan aklının bu tesbihin dilini anlayamayacağını ifade etmiştir. bkz. Abdullah İbn Abbâs, *Tenvîru’l-Mikbâs min Tefsîri Abdillâh ibn Abbâs*, Derleyen: Mecduddîn Fîrûzâbâdî (ö. 817h.), Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnân, I. 237, ayrc. bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l Beyân fi Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000. XVII. 456, Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-Şurûk, Beyrût-Kâhire, 1412, IV. 2231.

¹¹ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak bin Gâlib, *el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, nşr. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, 1413/1993. III. 459.

¹² Ra’d 13/15, Nahl 16/49, Hacc 22/18.

¹³ Hicr 15/98.

¹⁴ Fussilet 41/12.

¹⁵ Nahl 16/68.

ifade eden vahiy türünden farklıdır.¹⁶ Bu vahiy türü ontolojik anlamdaki vahiy olup “mevcud”u “mucid”e, “eser”i “müessir”e bağlayan ve yaratan ile yaratılan arasındaki emir-itaat ilişkisini ifade eden ontolojik bir bağdır. Kur’an kozmolojisi içinde konuyu etraflıca düşündüğümüzde yüce Allah’ın daha mükemmeli tasavvur edilemeyecek şekilde âlemi var ettikten sonra -canlı olsun cansız olsun- bütün varlıklara bir görev verdiği ve bu görevi gerçekleştirmeleri konusunda onları vahiy ile sevk ve idare ettiği ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Bu bağlamda Allah: “*Yüce Rabbinin adını tesbih et. O yaratan, düzene koyan, takdir edip yol gösterendir.*”¹⁸ buyurmakta ve âlemi yarattıktan sonra, var ediş amacı doğrultusunda “ihdâ” ve “inşâ” ettiğini bildirmektedir.¹⁹ Kur’an’ın ilk suresi olan Fâtiha’da Allah ile âlem arasındaki ilişkinin; sahip çıkan, eğiten, geliştiren ve terbiye eden anlamlarına gelen “Rabb” kelimesi²⁰ ile kurulmuş olması da bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir. Kur’an’ın ifadesi ile Allah, “Rabbu’l-âlemîn”dir.²¹ O, vücut verdikten sonra varlık âlemi üzerinde öyle geniş bir inşâ ve ihdâ faaliyeti icra etmiştir ki âlemi; âlim zatını simgeleyen bir alamet kılmıştır. Dolayısıyla rubûbiyet; tesbih ve secde kavramları ile varlığa atfedilen ubûdiyetin kaynağıdır. Vahiy ise varlık ile var edici arasındaki Rabb-merbûb ilişkisinin temel ilkesidir.

Allah mikro âlemden makro âleme, tüm varlığa atfettiği bu Rabb-merbûb ilişkisinin yanı sıra varlık âlemi için oldukça önemli bir yaratılış gayesinden daha bahseder ve “*O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken "ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" desen, inkârcılar "Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür" derler.*”²² buyurarak yerleri ve gökleri yaratmasında insanlardan hangisinin daha güzel amel edeceğini ortaya çıkarmak gibi temel bir gayenin olduğunu ifade eder. Ayeti dikkatle incelediğimizde insanın Kur’an kozmolojisinde odak noktada olduğunu söyleyebiliriz. Aslında varlık âleminin yaratılmasındaki ana tema ve asıl gaye insandır. Kâinatın yaratılması ise bu hedef için konulmuş bir girizgâhtır. Öte yandan ayette, insanın yaratılış amacı “ahsen-i amel”, Kur’an’ın genelinde ise defaatle “amel-i salih” olarak bildirilmektedir. Bu bağlamda Kur’an, ilk suresinde Allah-âlem ilişkisini rubûbiyet ile ifade ettiği gibi ilk inen ayette Allah-

¹⁶ İbn Atıyye, a.g.e. III. 406.

¹⁷ İbn Atıyye, a. g. e. XXXI. 129.

¹⁸ A’lâ 87/1-3.

¹⁹ İbn Atıyye, a. g. e. I. 62.

²⁰ Beğâvî, Ebû Muhammed, *Meâlimu’t-Tenzil fî Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Abdurrezzâk Mehdî, Dâru İhyâi’-Turâsi’l-Arabiyy, Beyrût, 1420, I. 73.

²¹ Fâtiha 1/1, Bakara 2/131, Mâide 5/28, En’âm 6/45.

²² Hûd 11/7, ayrc. bkz. Mülk 67/2.

insan ilişkisini de aynı kelime üzerinden kurmuş ve “*Yaratan Rabbinin adı ile oku.*”²³ buyurmuştur. Dolayısıyla yaratanına kulluk yapmak için yaratılmış olan insan²⁴ da tıpkı kâinat gibi bu yaratılış gayesini gerçekleştirmek için Allah’ın rubûbiyetine muhtaçtır. Üstelik ahsen-i amel konusundaki denenişini anlamlı kılan ve imtihan sırrının temel unsurlarını teşkil eden nefis, dünya ve şeytan üçgeninde vereceği kulluk çabasında insanın irşat ve inşâ edici ilahi yardıma olan ihtiyacı daha da belirgindir. Çünkü insanın halife-i arz ve eşref-i mahlûkat payelerini koruması ve esfel-i safilin derekesine düşmekten korunması ilahi yardım olmaksızın mümkün görünmemektedir. İnsanın yaratılış amacını gereği gibi gerçekleştirmesini ve kemâle ulaşmasını sağlayıcı faziletler bütününe ifade sadedinde “Karakter İnşası” olarak isimlendirebileceğimiz bu süreci temel bir tasnif ile iki ana başlıkta incelememiz mümkündür.

A.Potansiyel İnşâ: Fitrat

Biz bu kavramla Allah’ın; insanı, kulluk görevini ifa etmesini sağlayıcı bir alt yapı ile inşâ etmesini kast ediyoruz. İnsanı kulluğa elverişli kılan bu temel yapı Kur’an’da fitrat olarak isimlendirilmiş ve yüce Allah: “*Öyleyse sen yüzünü Allah’ı birleyen (bir hanif) olarak dine, Allah’ın o fitratına çevir ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratışı için hiç bir değiştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din (budur). Ancak insanların çoğu bilmezler.*”²⁵ buyurarak insanları -adına fitratullah da denilen- özel bir yapı üzerine yarattığını ifade etmiştir. İlahî inşâ faaliyetinin ilk aşamasına işaret eden bu konumu ile fitrat: “*Hani Rabbin (ezelde) Adem oğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbinizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir.*”²⁶ ayetiyle de vurgulanan ve “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” sorusuna verilen müspet cevabın bio-psişik kodlarını ihtiva eden bir tohum gibidir. Bu tohum nübüvvet vahyinin suyu ile temasa geçtiğinde devinim kazanarak çatlar ve nebevi irşadın rehberliğinde yürütölen aşamalı bir inşâ sürecinin sonunda olumlu karakter özellikleri ile muttasıf olan insan-ı kâmilî meydana getirir. Psikolojik ve sosyal yönlerden en olumsuz şartlarda bile varlığını devam ettiren bu fitrat; insana yaratılmışlığını fark ettirip yaratıcısına ulaşma konusunda bir şuur telkin eden ve enginden aşkına yönelmede ona bir iç itilim sağlayan “a priorik” bir durumdur. Hz.

²³ Alak 96/12.

²⁴ Zâriyât 51/56.

²⁵ Rûm 30/30.

²⁶ A`râf /172

Peygamber'in ifadesiyle de istisnasız her doğan insan bu yapıyla dünyaya gelir.²⁷ Fitrat, vahiy ile temasa geçtiğinde hem vahyi tanıyıp iman etmeye elverişli bir yapı hem de imandan sonra vahyin muhtevasına tam bir uyum hali sergiler. Fitratla vahyin içeriği arasındaki bu uyumun temeli fitratı yaratanın ve vahyi indirenin Allah olmasından kaynaklanır. “*O yarattığını bilmez mi?*”²⁸ ayeti ile ifade edilen bu gerçek, inşâ süreçlerini gereği gibi kat ederek arınmış olan fitratla sahih vahyin arasında fikrî ve amelî sahada bir paradoksun yaşanamayacağını ifade etmektedir. Hatta söz konusu uyumu ifade sadedinde fitratın dâhili vahiy, vahyin ise harici fitrat olduğu da ifade edilmiştir.²⁹

Bu temel yapının diğer bir yönünü teşkil etmek üzere Allah, insana temel doğruları ve temel yanlışları bilme şuurunu lütfetmiş ve bu hususu “*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.*”³⁰ ayeti ile açıklamıştır. Ayette geçen “ilham” ifadesi ontolojik anlamdaki vahyi çağrıştırmaktadır. İnsan, fitratına ilham edilmiş bu şuur sayesinde -nebevi vahye fiili olarak muhatap olmadığı devirlerde bile- öldürmenin, çalmanın, zinanın, iffetsizliğin, iftiranın, zulmün, adaletsizliğin ve benzeri davranışların “kötü” olduğunu, çünkü bu tür davranışlara maruz kalmanın kendi nazarında istenen bir durum olmadığını fitraten bilir. Aynı şekilde hayat kurtarmanın, yardım etmenin, iyilik yapmanın, adaletli davranmanın, iffetli olmanın, temel değerlere saygı göstermenin kendi yanında da arzu edilen bir davranış olması sebebiyle “iyi” olduğunu anlama gücüne sahiptir. Bu türden doğru ve yanlışları tanıma kabiliyeti de bu potansiyel inşânın bir sonucudur. Ayrıca kulluk görevini yerine getirmek üzere Allah'ın insana görmek için göz, işitmek için kulak, tefekkür etmek için akıl ve idrak ve iman etmek için kalp vermesi de vehbî nitelikli bu inşâ sürecinin bir unsurudur.

B.Fiili İnşâ: Nübüvvet Vahyi

²⁷ Buhârî, *Cenâiz* 80,93, *Tefsîr* 10,35, Müslim, *Kader* 6, İbn Hanbel, II. 275, 393, 410, ayrc. bkz. Ebû Dâvûd, *Sünne* 17, Mâlik, *Muvatta*, *Cenâiz* 52, İbn Hanbel, II. 233, 315, 346, 481.

²⁸ Mülk 67/14.

²⁹ Kettânî, *Cedelu'l-Akli ve'n-Nakl fî Menâhici't-Tefkîri'l-İslâmî*, Dâru's-Sekâfe, y.y. t.y. s. 479-481, Gazzâlî bu ilişkiyi “*Din harici akıldır, akıl ise dâhili dindir.*” şeklinde ifade eder. bkz. Gazzâlî, *Ebû Hâmid, Me'âricu'l-Kuds fî Medârici Ma'rifeti'n-Nefs*, Mısır, t.y. s. 43-46.

³⁰ Şems 91/7. bkz. Neseî, Ebû'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yûsuf Ali Bedyevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1419-1998, III. 648.

İnsan kulluk için yaratılmıştır. Bu görevi yerine getirebilmesi için yüce Allah ona pek çok fitrî özellik vermiştir. İnsanın muhatap olduğu kulluk sınavının yapısı gereği Allah, insanı hayra ve şerre yönelme gücüne sahip bir iradeyle muttasıf kılmış ve ona, imtihanın iki odak noktası olan iyi ve kötüye meyletme duygusunu vermiştir. Kur'an'da: “*Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder...*”³¹ ayeti ile vurgulanan nefsin şerre yatkınlığı, “*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.*”³² “*Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*”³³ ayetleri ile öne çıkarılan dünyanın aldatıcılığı³⁴ ve geçiciliđi³⁵, ayrıca “*O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.*”³⁶ ilahi uyarısında vurgulanan şeytanın şerre davet edici vesveseleri³⁷ karşısında bu kulluk mücadelesini gerçekleştirmek zorunda olan insanın, kulluk sorumluluğunu yerine getirebilme konusunda ilahî yardıma üst düzeyde muhtaç olduğu görölmektedir.

Vahyin ontolojik boyutu ile varlığı nasıl inşa ettiğinden ana hatları ile bahsetmiştik. Yüce Allah vahyin bu fonksiyonuyla âlemleri, ulûhiyetini simgeleyici bir düzen içinde kendilerine biçtiği rolleri yerine getirmelerini sağlayacak olan bir kabiliyetler bileşkesi ile yaratmış ve söz konusu rolleri gerçekleştirme konusunda adına; a- bizim bildiğimiz anlamda canlılığa sahip varlıklarda “içgüdü”, b- cansız varlıklarda onların hareket ve sekenatlarını belirleyen “tabiat kanunu”, b- insanda onu kulluğa elverişli kılan yapının özünü ifade eden “fitrat” diyebileceğimiz alt yapılarla kâinatdaki gaye birlikteliği çerçevesinde inşa etmiştir.

Yaratan-yaratılan ilişkisinde varlığın, var edicisini simgelediği düzenin kurucu öznesi olarak ön plana çıkan vahyin bu ontolojik işlevi onun ilahî inşanın etkin bir vasıtası olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Vahyin sahip olduğu bu temel yapı nübüvveti ifade eden vahyin de en belirgin özelliği olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Allah; Kur'an'ı, insanlar için bir yol gösterici, doğru yolun işaretlerini taşıyıcı ve doğru ile yanlışı birbirinden ayırıcı bir kitap olarak niteler.³⁸ O, bu özellikleriyle yolların en doğrusuna iletir³⁹, adeta birer hastalığa

³¹ Yûsuf 12/53.

³² Âl-İmrân 3/14.

³³ Âl-İmrân 3/185, En'âm 6/70.

³⁴ Ayrıca bkz. En'âm 6/32, A'râf 7/51, Tevbe 9/38.

³⁵ ayrc. bkz. Yûnus 10/24.

³⁶ Bakara 2/169.

³⁷ ayrc. bkz. En'âm 6/112, A'fâf 7/20, 200-201, Tâhâ 20/120.

³⁸ Bakara 2/185.

benzeyen olumsuz karakter özelliklerini tedavi ederek⁴⁰ insanın manevi yapısında olumlu karakter özelliklerini yapılandıran inşâ ve ihya edici bir kitaptır. Nitekim yüce Allah bu durumu bir ayette: “*Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.*”⁴¹ diyerek açıklamaktadır.

Tefsirciler ayette “mâ yuhyîküm” olarak ifade edilen ve “*Sizi diriltecek olan şey*” manasına gelen ifadenin iman, İslam, hakk ve cihat gibi anlamlara geleceğini söylemiş olmakla beraber tabiin devri bilginlerinden Katâde (ö.118) vahyin içinde hayat, güvenlik ve kurtuluş olduğunu ifade etmiş ve ayetteki ihya edici olan şeyi “Kur’an” olarak tefsir etmiştir.⁴² Fahreddin Râzî (ö. 606) ise vahyin insanı ilme taşımasından dolayı “sebeb-i hayat” konumunda yer aldığını, hayat sebebinin hayat olarak isimlendirilmesinin de dil bilgisi açısından mümkün olduğunu ifade eder.⁴³ Bu tefsir önceki görüşleri de ihtiva eden kapsayıcı bir izahdır. Çünkü İslam, iman ve hakka dair bütün değerlerin temel kaynağı vahiydir. İnşâ ve ihyâ edici bu özelliği sebebiyle vahiy Kur’an’da “ruh” olarak ifade edilmiş⁴⁴ hatta vahyin hayat verici ve inşâ edici bu fonksiyonu, vahiy taşıyıcısı meleğin “Rûhu'l-Kudüs” olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur.⁴⁵ Bu yönüyle vahiy; insana var oluşsal anlam ve amacını belirleyen ve bu amacı gerçekleştirmesi konusunda onu inşâ ve irşâd eden Tanrı buyruğudur. Bu sebeple yüce Allah insanın yer yeryüzünde mevcudiyet bulduğu ilk andan itibaren ona vahiyle yol göstermiş ve “*Sakin bu ağaca yaklaşmayın.*”⁴⁶ nehyinden “*Yaratan Rabbinin adı ile oku.*”⁴⁷ emrine kadar peygambersiz ve vahiysiz bir toplum tarihte vaki olmamıştır. Bu gerçek Kur’an’da: “*Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.*”⁴⁸ ayeti ile ifade edilmiştir.⁴⁹ İnsanlık tarihinde vahiysiz ve peygambersiz bir kesitin olmadığını ifade eden bu

³⁹ İsrâ 17/9.

⁴⁰ Yüce Allah bu bağlamda Kur’an’ın, göğüslerin içinde bulunan hastalıklara şifa olduğunu ifade etmiştir. bkz. Yûnus 10/57, İsrâ 17/82, Fussilet 41/44.

⁴¹ Enfâl 8/24.

⁴² Taberi, Câmiu'l-Beyân, XIII. 465.

⁴³ Râzî, Fahruddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrût, 1420, XV., 472.

⁴⁴ Şûrâ 42/52. ayrc. bkz. İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tahrîru'l-Ma'ne's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsiri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, ed-Dâru't-Tûnûsiyye, Tûnus, 1984, XXV. 151.

⁴⁵ Bakara 2/87, 253, Mâide 5/110, Nahl 16/102, ayrc. bkz. İbn Âşûr, a.g.e. I. 595.

⁴⁶ Bakara 2/35.

⁴⁷ Alak 96/1.

⁴⁸ Fâtır 35/24.

⁴⁹ İbn Atıyye, a. g. e. IV. 436.

ayet; vahyin ilahi bir kanun olduğunu ve insanın tabiatındaki zafiyetler ve denenme sürecinin temel unsurlarından dolayı vahye duyduğu ihtiyacı ifade etmesi bakımından oldukça anlamlıdır.

II. İMAN ve KARAKTER İNŞÂSI

Tarih boyunca insanın manevi yapısını yaratılış gagesine göre yapılandıran ve Allah'ın talep ettiği olumlu karakter özellikleriyle insanı donatan vahyin inşâ sürecinin en önemli özelliği metafizik karakterli olmasıdır. Çünkü insanın bu sürece dâhil olabilmesi Allah'a, indirdiği vahye ve peygamberine iman etmeye bağlıdır. İmanın konusu ise gaybdır.⁵⁰ İman etmemiş olan insanın kendisini bu inşâ sürecinin muhatabı görmeyeceği açıktır. Vahiy, fiilî inşâ sürecinin başlayabilmesi için zorunlu olan imana insanı ulaştırmadan önce bir ikna süreciyle onun aklını inşâ eder. Bu inşâ gerçek anlamda bir imanın ve teslimiyetin gerçekleşmesi ve fiilî inşânın hedefine ulaşması konusunda oldukça önemlidir.

Vahiy imana ulaştırıcı ikna faaliyetini temel olarak iki şekilden biri ile gerçekleştirir. Aklın kadim kültüründen gelen ve iman etmesini engelleyen düşünce tortularının temizlenerek aklın inşâ ve ikna edilmesindeki ilk metot mucizedir. Mucize, tarih boyunca bütün peygamberlerin nübüvvetlerinin sıhhatinin en büyük alameti olmuştur. Allah beşeriyet tarihinde gönderdiği bütün peygamberlere, nübüvvet davalarının ispatına dayanak teşkil etmek üzere beşer üstü bir takım mucizeler lütfetmiştir. Böylece bir taraftan inkârcıların yalanlamalarının önüne geçilirken diğer taraftan inanç konusunda meyli olan insanların, ikna edici bir hüccet ile hakiki imana ulaşmaları temin edilmiştir. Bu konumu ile mucizenin nübüvvet iddiasında bulunan birinin elinde ortaya çıkması adeta Allah'ın onun peygamberliğine verdiği bir muvafakatnâmedir. Mucize; fevkalâde bir şekilde tecelli etmesiyle, görünenin ötesinde görünmeyen bir aşkın gücün varlığını temsil eder. Elinde zuhur ettiği peygamberi ise o gücün mümessili kılar. Bu sebeple de Allah'ın varlığının ve nübüvvet davasının en somut ve akli kanıtı durumundadır.

İkinci olarak vahiy, insanı tefekküre teşvik ederek onun aklını inşâ eder. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği aklıdır. Varlığı maddi olmamasına rağmen maddeye tesir eden yapısı ile akıl, insanın en önemli özelliklerinden biri olup, insanı; sonunda ceza ve ya mükâfatın bulunduğu bir denenme sürecine elverişli kılan özelliklerin başında gelir. Vahiy ise akli düşünceye önerdiği metot ve sunduğu tefekkür materyali bakımından doğru düşünmeyi sağlayan bir hidayet rehberidir. Onun ortaya koyduğu tefekkür metodu imandan

⁵⁰ Bakara 2/3.

mahrum olan bir akli, her seviyeden akli ikna edecek düzeye sahip ihdâ edici delillerle tevhit inancına ve akabinde de Allah'ın sözünü O'nun maksadına uygun bir biçimde anlayabileceği vahyin diriltici atmosferine taşır. Bu bağlamda vahiy; gözlemlenebilir âlemdeki eşsiz düzene ait delilleri, eşsiz bir düzenleyicinin varlığını simgeleyecek ve fark ettirecek bir yoğunluk ve kompozisyon içinde bir tefekkür malzemesi olarak akla sunar. Örneğin: Kur'ân insanların bizzat kendilerinde,⁵¹ göklerin ve yerin yaratılmasında, geceyle gündüzün peş peşe gelmesinde, Allah'ın gökten indirdiği ve kendisiyle toprağa can verdiği suda ve rüzgârları evirip çevirmesinde insanlar için deliller olduğunu vurgular.⁵² Böylece insanın bakışlarını dış dünyaya çevirir ve akli kozmik sistemin sayısız harikaları üzerinde düşünmeye sevk eder. Varlık üzerinde düşünen akıl, varlıktaki nizamdan varlığa düzenini veren munazzime, eserden müessire, sanattan sanatkâra, yaratılandan Yaratan'a ve O'nun indirdiği vahyin ilahi sahihliğine imana ulaşır. İmana ulaşması için akla sağlanan bu delilleri dikkate almayanlar Kur'ân'da delillerden yüz çeviriciler olarak ifade edilirler.⁵³ İnsan kendisini, sağlıklı bir iman ve tefekkür gücüne ulaştıracak olan bu ilahi delillerden yüz çevirdiğinde, aklını kendi kısır döngüsü içinde işlevsizliğe mahkûm etmiş olur.⁵⁴ Bu yönüyle sağlıklı tefekkür, sahih imanın temelidir. Görüldüğü üzere vahiy insanı iman odaklı karakter inşâ sürecine dâhil etmek için mucize ve tefekküre teşvik olarak tasnif edebileceğiniz iki yöntem kullanır. Bunlarla muhatabı vahye iman ve teslimiyet konusunda ikna ederek fiilî inşâ sürecini başlatır.

Allah'a, vahye ve peygambere iman etmeyi sağlamada önemli bir rol üstlenen mucize ve tefekküre teşvik aracılığıyla gerçekleşen aklın inşâsı, aklın tefekkürünü kalbin tefakkühüne evirir. Böylece fiilî inşâ sürecinin kurucu ilkesi olan iman meydana gelir. İman olumlu karakter özellikleriyle muttasıf olan "insan-ı kâmil" in inşâ sürecinde kurucu öznedir. Yüce Allah: "*Bedeviler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmediler..."*"⁵⁵ ifadesiyle imanın makarrı olarak kalbi göstermiştir. İnsan-ı kâmilin kurucu öznesi olan imana mahal olarak kalbin gösterilmiş olması olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerinin kalbî fiiller olması ile yakından ilgilidir. Öyle ki, insanın amel dünyasının ahlakî gidişatı -başka bir ifade ile insanın salih amel işleyebilmesi- kalbin salih olmasına, dolayısıyla da imanın kalpteki egemenliğine bağlıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber: "*Dikkat ediniz.*

⁵¹ Zâriyât 20-21

⁵² Câsiye 45/3-5, Yûnus 10/101, A'râf 7/ 57,185, Zümer 39/21, Nûr 24/43.

⁵³ Yûsuf 12/105

⁵⁴ Mahmûd Kâsım, *Mantika'l- Hadis ve Menhecu'l-Bahs*, Mısır, 1953, s. 79.

⁵⁵ Hucurât 49/14.

*İnsanın vücudunda bir et parçası vardır. O salih olursa bütün vücut salih olur. O bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin o kalptir.*⁵⁶ buyurarak insanın amelinin salih olmasını kalbinin salih olması ile ilişkilendirmiştir. Kalbin salihliği ise imanın kalpteki etkinliği ile doğru orantılıdır. Allah'ın; “*Cebrail vahyi senin kalbine indirdi.*”⁵⁷ buyurması da bu açıdan oldukça önemlidir. Kalp; ilmin, marifetin,⁵⁸ idrakin, anlayışın⁵⁹ ve kişiliğin merkezidir. Bundan dolayı da Hz. Peygamber'in kalbine dolayısıyla da onun karakterine ve kişiliğine nüfuz etmiş ve böylece yaşamının her anında ve her alanında onun ahlakını Kur'an'a dönüştürmüştür. Kalbin olumlu karakter özellikleri ile inşası o denli önemlidir ki yüce Allah: “*O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar. Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka.*”⁶⁰ buyurarak kalbin inşâ edilmesini insanın ahirete dair değerleri dünyaya önelemesinin ve ahirette Allah'ın rızasını kazanmasının mihveri yapmıştır. Öyle ki: “*(Onlara şöyle denir:) “İşte bu (cennet), size (dünyada) vaad edilmekte olan şeydir. O, her tövbe eden, O'nun emrini gözetken için, görmediği hâlde sırf saygıdan dolayı Rahmân'dan korkan ve O'na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir.*”⁶¹ ayetinde ebedi mutluluğun kazanılması kalbin Allah'ın rızasına aykırı huylardan arınmış bir şekilde O'na yönelmiş olmasına bağlanmıştır. Kalbin taşıdığı ruh ve mantık o kadar önemlidir ki, Hz. Peygamber bir hadisinde “*Şüphesiz Allah şekillerinize ve sözlerinize bakmaz. O amellerinize ve kalplerinize bakar.*”⁶² buyurmuştur. Dolayısıyla kalbin ıslahının; benliğin ve kişiliğin ıslahı anlamını taşıdığını ifade etmemiz gerekmektedir. İmanın; olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerini aynı anda bünyesinde bulunduran kalbe nüfuz etmesi ile artık insanın karakter özelliklerinde ve bunların amel dünyasındaki gözlemlenebilir yansımalarında ciddi değişimler meydana gelir. Çünkü imanla birlikte artık, insan-ı kâmilî inşâ hedefine doğru kişiyi iten fiilî bir “seyr-i sülûk” başlamıştır.

Kur'an'da yüce Allah'ın eşi emsali olmayan isimleri, sıfatları ve fiilleri defâatle zikredilerek -tıpkı O'nun her an her yerde “hâzır” ve “nâzır” olduğu gibi- Kur'an'ın her ayeti yüksek dozda ilmek ilmek örülmüş bir marifetullah şuuru ile donatılmıştır. Böylece insan; bir mümin olarak inanç, ibadet, ahlak ve muâmelât

⁵⁶ Buhârî, *İmân* 39, Müslim, *Müsâkât* 107.

⁵⁷ Bakara 2/97.

⁵⁸ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire, 1384/1964. II. 36.

⁵⁹ Beydâvî, Nâsiruddîn, *Esrâru't-Te'vil ve Envâru't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrût, 1418, I. 96.

⁶⁰ Şuarâ 26/89, ayrc. bkz. Sâffât 37/84,

⁶¹ Kâf, 50/33.

⁶² Müslim, *Birr* 24.

başta olmak üzere hayatın hangi alanından bahseden hangi ayetle muhatap olursa olsun, Kur'an'la her temasa geçtiğinde kendisini; hayır üzere inşâ edici bir şuuru ve Allah'ın rızasına uygun bir yaşamın özünü elde eder. Bu öz, Allah'a tahkîki seviyede yapılan imanın somut bir neticesidir.

Kur'an'da vasfedilen Allah-insan ilişkisinin merkezinde yer alan iman, insanı iki temel noktaya odaklar. Bunlardan birincisi insanın yaratılış gayesi, ikincisi ise Allah'ın; her şeyi bilen, gören ve duyan oluşudur. Bu iki gerçeğe odaklanan insan, her şeyi mutlak anlamda bilen, kudretli ve hesaba çekici bir yaratıcının gözetiminde kulluk vazifesini icra ettiği şuurunu elde eder. Bu aşamadan itibaren iman derûni bir irfana, teslimiyet ise irfanı besleyen bir terakkiye bürünür. Mutad dil kalıpları içinde vasfedilmesi pek de mümkün olmayan bu derinleşme hali olumlu karakter özelliklerinin zincirleme bir şekilde ortaya çıkışının ve olumsuz karakter özelliklerinin manevî yapıdan birer birer tasfiye edilmesinin en güçlü amili ve kulluğun en etkili motivasyonudur. Öte yandan Kur'an'da pek çok ayette dünya ile ahiret arasında kıyaslamalar yapılarak ahiret hayatının dünya hayatına üstünlüğü vurgulanır. Örneğin yüce Allah: “Siz, dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Hâlbuki ahiret daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”⁶³ buyurarak ölüm sonrası hayatın dünya hayatına nazaran kıyaslanamaz derecede kalıcı ve uzun oluşuna mü'minlerin dikkatlerini çekmiş, ahiretin sonsuzluğunun yanında dünyayı aldatici bir metâ',⁶⁴ bir oyun ve eğlence,⁶⁵ mallar ve evlatlar konusunda bir yarış ve övünme vesilesi,⁶⁶ rüzgârın savurduğu kurumuş bir çerçöp olarak vasfetmiştir.⁶⁷ Kalıcı nimetlerin kendi katında olduğunu ifade eden Allah,⁶⁸ buna rağmen dünyayı ahirete önceleyenlerin ahiret nimetlerinden hiçbir nasibinin olmayacağını: “Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.”⁶⁹ şeklinde bildirmiştir.

Kur'an'ın sürekli gündemde tuttuğu bu temel ilke bütün inananların önderi ve üsve-i hasenesi olan Hz. Peygamberin hayatında en kâmil tecellisini göstermiştir. Uhud dağı kadar altını olsa bile -borcunu ödemek için gerekli olan kısmı hariç- üç günden fazla onu yanında tutmayacağını söyleyen⁷⁰ ve devlet başkanı olmasına rağmen vefatından sonra beyaz bir katır, bir silah ve bir vakıf arazisi dışında miras

⁶³ A'la 87/16, ayrc. bkz. Kehf 18/46, Nisâ 4/77,

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/85, Lokman 31/33,

⁶⁵ Muhammed 47/36, Ankebût 29/64.

⁶⁶ Hadîd 57/20

⁶⁷ Kehf 18/45, Yûnus 10/24, Hadîd 57/20, Âl-i İmrân 3/117.

⁶⁸ Nisâ 4/94.

⁶⁹ Şûrâ 42/20, ayrc. bkz.

⁷⁰ Buhârî, Zekât 4, Müslim, Zekât 31.

bırakmayan⁷¹ Hz. Peygamber; ömrü boyunca sade ve mütevazî bir yaşam sürmüş, dünya malına ve maddî zevklere tamah etmemiş, kendisinin dünyadaki halini bir ağacın altında gölgelenen bir yolcunun durumuna benzetmiş, dünyanın Allah'ın katındaki kıymetinin ölmüş bir koyundan farklı olmadığını ifade etmiş⁷² ve ashabına dünyada bir yolcu gibi olmalarını hatta bir adım ötesinde kendilerini kabir ehlerinden saymalarını tavsiye etmiştir.⁷³ Onların ahirete dair ilgilerini canlı tutma konusunda insandaki ahiret bilincini besleyen en mühim unsur olan ölümü onlara çokça hatırlatmış ve *"Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu dünyadan soğutur ve ahirete ısındırır."*⁷⁴ buyurmuştur. Fetihler sonrası artan ganimet gelirlerinin oluşturduğu müreffeh yaşamdan istifade etmek isteyen hanımlarına kırılmış, kendisini veya dünyayı tercih etmeleri hususunda onları serbest bırakmış ve istemeleri halinde onları boşayabileceğini ifade etmiştir.⁷⁵ Bu durum Kur'ân'da: *"Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*⁷⁶ ayeti ile ifade edilmiştir.

Söz konusu ayet ve hadislerin ışığında ortaya çıkan sonuç ahiretin dünyadan daha değerli olduğudur. İnsanın, kendisini eşref-i mahlûkat yapan değerleri zayi etmesine neden olacak bir şekilde ihtiras ve gözü dönmürlük ile dünyaya tamah etmek gibi olumsuz karakter özelliklerinin önlenmesi esasına dayalı olan bu temel prensip Kur'ân'ın ve Hz. Peygamberin vahye dayalı hayatının en özge gerçeği olup tok gözlülük, kanaat, cömertlik ve diğergamlık gibi olumlu karakter özelliklerinin de temel sebebidir.

Yukarıda Allah'a ve ahirete yönelik boyutu ile açıklamaya çalıştığımız iman ve insan şahsiyeti üzerinde gerçekleştirdiği inşâ faaliyeti kalpte pek çok olumlu karakter özelliğinin ortaya çıkmasını sağlar. Bunları ana hatlarıyla aşağıdaki başlıklar üzerinden ifade edebiliriz.

A. İhlâs

Aklî yönden tatmin olmuş bir şekilde iman nimetine mazhar olan ve tefekkür ve teslimiyetle elde ettiği marifetullah şuurunu, şahsiyet inşâsının kurucu öznesi yapan insanın elde ettiği karakter derinliği kalp ve amel dünyasında yeni bir özelliğe

⁷¹ Buhârî, *Vesâyâ* 1.

⁷² İbn Hanbel, Ahmed, *Kitâbu 'z-Zühd*, Mısır, 1400, s. 4, 12, 22, 129.

⁷³ Buhârî, *Rikâk* 3, Tirmzî, *Zühd* 25, İbn Mâce, *Zühd* 6.

⁷⁴ İbn Mâce, *Cenâiz* 47.

⁷⁵ Buhârî, *Tefsîr* 66, Müslim, *Talak* 5.

⁷⁶ Ahzâb 33/28, 29.

kapı aralar. Bu özellik maddi ve manevi dünyanın her işlevinde insanın sadece yüce Yaratıcı'sının rızasını gözetmesi demek olan "ihlâs"tır. Üzerine temellendiği yapı ve ortaya çıktığı konum itibariyle ihlâs; insan kalbinin ve karakterinin imandan sonra sahip olması gereken en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷ İmanın en özge sonuçlarından biri olan ihlâs, ilk aşamada kişinin kalp dünyasına ait fiilerde (ef'âlu'l-kulûb) varlığını hissettirerek -dinî literatürde riya ve süm'a olarak isimlendirilen ve kalbin ve amelin hedefini dünyevi çıkarlara odaklamayı ifade eden- olumsuz karakter özelliklerinin yerine samimiyet, içtenlik ve tevazu gibi meziyetleri inşâ eder. Bu bakımdan ihlâs: popülizmin yanıltıcı etkisinden kurtulmanın en esash çözümünü olup Allah'ın rızasına uygun işlerin hiçbir tesir altında kalmadan ve süflî gayelerin peşine düşmeden sadece ulvi bir amaç ve manevi bir yöneliş ekseninde gerçekleştirilmesini sağlar. Bu bağlamda ihlâs; sahibini, Allah'ın razı olduğu amelleri görülsün, duyulsun ve bilinsin diye değil yalnızca O'nun rızasını gözeterek yapma erdemine taşır. Hz. Peygamberin pek çok ifadesinde beyan ettiği üzere, yapılan amellerin ahiret âleminde karşılık bulması ve sevap ile neticelenmesi imana bağlı olduğu kadar ihlâsın da temel bir karakter unsuru olmasına bağlıdır.⁷⁸

B. İhsan

Kur'an'ın Allah'ın sıfatları konusunda vurguladığı en önemli hususlardan birinin de Allah'ın herşeyi gören (el-Basîr) olduğunu ifade etmiştik. Kulluk için yaratılmış olan insanın şuurunda her daim Yaratıcı'sının gözetiminde olduğu hissini inşâ etmeyi hedefleyen bu vurgular özelde ibadetlerin genelde ise kulluk namına yapılan bütün salih amellerin makbûliyetinin nirengi noktasıdır. Hz. Peygamber bir hadîs-i şerifinde bu duyguyu iman ve İslam'ın tanımlarından sonra üçüncü sırada "ihsan" ifadesi ile zikretmiş ve "*İhsan, Allah'a sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu göremezsen de O seni muhakkak görür.*"⁷⁹ buyurarak bu kelimeye açıklık getirmiştir. Dolayısıyla özelde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin genelde ise eza veren bir şeyi yoldan kaldırmaya kadar varan - insanın yaradılış gayesine atfen yaptığı bütün amellerin- Allah'ın rızasına uygun bir

⁷⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber; insanın, kalbinin temizliği ve niyetinin ihlâsı oranında sevap alacağını ifade etmiştir. bkz. Buhârî, *İmân* 41, Müslim, *İmâret* 155.

⁷⁸ *وَأَتِمَّا لِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى* İmâ hadisi için bkz. Buhârî, *Bed'u'l- Vahy* 1, *Itk* 6, *Nikâh* 5, Müslim, *İmâret* 155, Nesâî, *Tahâret* 60.

⁷⁹ Müslim, *İmân* 1, Nesâî, *İmân* 5, İbn Hanbel, I, 318-319

şekil üzere yapılması ihsanın kalp dünyasındaki istikrarına bağlıdır. Çünkü ihsan duygusu insanı, “itkan” a yani eylemlerini, kendisini gören ve gözeten Allah’ın razı olacağı şekilde üst düzey bir ciddiyet ve kaliteyle gerçekleştirme şuuruna ulaştırır.

C. Mehâfet

Allah’a iman etmiş bir müminin “ihlâs”, “ihsan” ve “itkan” duygularına ulaşabilmesi ve karakterinin bir unsuru olarak bu duyguların kalp dünyasında kalıcılığını sağlayabilmesi için, kendisine iman ettiği yaratıcısını gerçek anlamda tanıması gerekir. Bu sebeple yüce Allah’ın ulûhiyetini ve yüceliğini ifade eden vasıfları ile Kur’an’da kendini tanıttığını ve kulunun karakterinde bir marifetullah şuuru oluşturmayı hedeflediğini ifade etmiştik. Allah’ın isimleri, sıfatları ve fiillerinden bahseden Kur’an ayetleri son tahlilde O’nu; her şeyi yoktan yaratan, varlığın bekasını sağlayan, zerreden kûreye tüm âlemi bir sanatın, sanatkârına delaleti gibi kendi yaratıcılığına işaret eder bir şekilde intizamla vareden, maddeyi ve manayı şehadeti ve gaybı gerçek anlamda bilen, gören ve işiten, göğüslerin içinden haberdar olan, arzın ve semavatın mülkünü elinde bulunduran, mülkünde mutlak güç sahibi, kemal sıfatlarının tamamıyla muttasıf ve bütün eksik ve noksanlıklardan münezze olan en yüce (ekber) ve biricik (ehad) ilah olarak vafeder. Bu açıdan âbidin mabûdunu O’nun ulûhiyetine yakışır şekilde bilmesi onun; yüce bir şahsiyete, tahkikî imana ve salih amele ulaşmasını sağlayan olan çok önemli bir yoldur. Çünkü Allah’ı gerçek anlamda tanıyan insan, işlediği gizli-açık tüm günahları ve yaptığı bütün haksızlıkları Allah’ın bildiğini ve kendisini hesaba çekeceğini, bunun sonucunda ise O’nun gazabına ve azabına uğrayacağını bilir. Bu bilinç onun kalbinde adına “havfullah”, “mehâfetullah” ya da “haşyetullah” denilen bir idrak halini oluşturur. Bu bağlamda yüce Allah; “*Allah’tan gerçek manada âlimler korkarlar.*”⁸⁰ buyurmaktadır. Böylece kul Allah’ın huzurunda durup hesap vereceğini bildiği için nefsinin günah konusundaki arzularına gem vurur,⁸¹ en çok korkulmaya layık olanın Allah olduğunu fehmedip⁸² Allah’ın rahmetine vasıl olmanın O’nun emirlerine uymaktan geçtiği şuuruna ve kulluk konusunda O’nun dışındaki hiç kimseden korkmama şiarına nail olur. Bu şuur ile muttasıf olanlar Kur’an’da “*Allah’tan başka hiç kimseden kimseden korkmayanlar*”⁸³ ifadesi ile övülmüşler ve bu faziletleri sebebiyle ahiretin bütün korkularından Allah tarafından muhafaza edilme ile müjdelenmişlerdir.⁸⁴ Marifetullah ile mehâfetullah arasındaki

⁸⁰ Fâtır 35/28.

⁸¹ Nâziât 79/40.

⁸² Tevbe 9/13, Ahzâb 33/37.

⁸³ Tevbe 9/18, Ahzâb 33/39.

⁸⁴ Bakara 2/38, 62, 112, 262.

bağ ve bunun kulluk bilinci üzerindeki tesiri o kadar güçlüdür ki ubûdiyet makamının zirvesinde bulunan Hz. Peygamber; “Allah’ı en çok bileniz ve O’ndan en çok korkanız benim.”⁸⁵ buyurarak bu ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu bağlamda mehafetin; Allah’ın gazabını çekecek işlerin terkedilmesi temeline dayalı “ittika”⁸⁶ şuurunu inşâ ettiğini ifade edebiliriz. Öyle ki Allah: “Kim, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefisini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”⁸⁷ buyurarak korku ile takva duygusu arasında canlı bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir.

D. Mehabbet

İnsan, bu marifet vesilesiyle Allah’ın kendisine sayısız nimetleri lütfettiğini fark eder. Böylece benliğinde derin bir şükran duygusu belirir. Artık hırs, tamah, nankörlük ve haset gibi olumsuz karakter özellikleri şahsiyet üzerindeki yaptırım güçlerini kaybetmeye başlar. Aynı zamanda bu marifet sayesinde insan kalbinde Yaratıcısına karşı derin bir sevgi de hissetmeye başlar. Öyle ki Allah, Kur’an’da: “İman edenlerin ise Allah’a olan sevgileri daha güçlüdür.”⁸⁸ buyurmuştur. Başka bir ayette de: “De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”⁸⁹ ifadesiyle Allah’ı, Peygamberini ve Allah yolunda cihadi sevmek manevi yaşantının merkezine yerleştirilmiş, Hz. Peygamber de: “Allah ve Rasülü’nü diğer şeylerden fazla sevmeyen kimse imanın hazzına eremez.”⁹⁰ buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir.

Allah sevgisi dini hayatın temelidir. İnsan kendisini bir lütuf olarak yoktan var eden, esirgeyip bağışlayan ve sayısız ve sonsuz nimetleri kendisine lütfeden Allah’a karşı içinde herhangi bir zorlanma hissetmeden doğal bir sevgi hisseder. Ancak bu sevginin yüce Yaratıcının katında karşılık bulması sevgi iddiasında bulunan kulun, sevgisinin gereği olan kulluk sorumluluklarını yerine getirmesine ve Allah’ın sevgisini celp edecek olan vasıflarla muttasıf olmasına bağlıdır. Bu bağlamda

⁸⁵ Buhârî, *Edep* 72, Müslim, *Fedâil* 35.

⁸⁶ Cürcânî, Ali b. Mihammed, *Kitâbu’l-Ta’rifât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983, I, 65.

⁸⁷ Nâziât 69/40-41.

⁸⁸ Bakara 2/165.

⁸⁹ Tevbe 9/24.

⁹⁰ Buhârî, *Îmân* 9, Müslim, *Îmân* 15.

Kur'an'da Allah'ın takva sahiplerini,⁹¹ tövbe edenleri,⁹² adil olanları,⁹³ temizlenenleri,⁹⁴ ihsan sahibi olan dürüst insanları⁹⁵ ve kendisine tevekkül edenleri⁹⁶ sevdiği ifade edilirken öte taraftan zalimleri,⁹⁷ günahkârları, hainleri,⁹⁸ kibirlenip böbürleneni,⁹⁹ nankörleri,¹⁰⁰ bozguncuları,¹⁰¹ israf edenleri¹⁰² ve haddi aşanları¹⁰³ sevmediği belirtilmiştir. Allah korkusu ve Allah sevgisi yukarıda sayılan ve Allah'ın sevmediğini ifade ettiği olumsuz karakter özelliklerinden arınmayı ve bunların zıddı olan erdemlerle muttasıf olmayı gerektirmektedir. Allah sevgisinin ifade ettiği anlamı izah sadedinde bir ayette Allah: *“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.”*¹⁰⁴ buyurmuş ve dinden dönenlerin yerine getireceği toplumun Allah'ı, Allah'ın da onları seveceğini dolayısıyla da gerçek manada Allah'ı sevmenin ve Allah tarafından sevilmenin dinin emirlerine tam anlamıyla ittiba etme ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi muhabbetullah “ittiba”nın temelidir. Yine bu konuda: *“De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹⁰⁵ ayetiyle Allah tarafından sevilmenin O'nun peygamberine uyma ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Çünkü Rasul'e itaatın Allah'a itaat olduğu Kur'an'da vurgulanan en önemli düsturlardan biridir.¹⁰⁶ Allah'a itaat ise Allah tarafından sevilmenin temelidir. Bu bağlamda Allah'ın bir kulda bulunmasını ve bulunmamasını istediği şeyler bakımından “efradımı câmi' ve ağıyarını mâni” bir kulluğa sahip olan Hz. Peygamber ahlâk-ı hamîdenin tamamıyla muttasıf olduğu için Allah'ın en sevgili kuludur. Başka bir ifade ile o habîbullahtır.¹⁰⁷

⁹¹ Âl-i İmrân 3/76, Tevbe 9/4,7.

⁹² Bakara 2/222.

⁹³ Mümtehine 60/8, Hucurât 49/9.

⁹⁴ Bakara 2/222, Tevbe 9/108.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/148, Mâide 5/13, 93.

⁹⁶ Âl-i İmrân 3/159.

⁹⁷ Şûrâ 42/40.

⁹⁸ Nisâ 4/107.

⁹⁹ Hadîd 57/23.

¹⁰⁰ Hacc 22/38.

¹⁰¹ Mâide 5/64.

¹⁰² A'raf 7/31.

¹⁰³ Mâide 5/87.

¹⁰⁴ Mâide 5/54.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/31.

¹⁰⁶ Nisâ 4/80.

¹⁰⁷ Tirmizî, *Menâkıb* 1.

Allah'ı sevmeyi “mehabbetullah” olarak kavramlaştırdığımızda Allah'ın rızasına ulaştıran şeyleri sevmeyi de “el-hubb li'llah” (Allah için sevmek) olarak ifade edebiliriz. Bu bağlamda bir müminin Hz. Peygambere, onun ashabına, Kur'an'a, diğer müminlere kısacası dinin mahbûb ve matlûp gördüğü her şeye duyduğu sevgi bu kapsama girmektedir. Bu bağlamda: *“Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız.”*¹⁰⁸ buyuran Hz. Peygamber, bir müminin kendisi için istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş sayılamayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁹

Allah korkusu sebebiyle itaat etmek her ne kadar meşru olsa da İslam'da itaatin temeli Allah'a ve O'nun emirlerine duyulan sevgidir. İtaatin kemal noktası, emredileni gönül hoşluğu ile yerine getirmektir. Bu olgunluğa ulaşan mümin için ibadetler bir yük değil bir zevk ve huzur vesilesi olur. Kişinin sevdiği ile beraberliğinin¹¹⁰ sevgi merkezli bir din olan İslam'ın temel umdelerinden biri olduğunu düşündüğümüzde sevgi ile mayalanmış ibadetlerin kulla, ona şahdamarından bile daha yakın olan Allah¹¹¹ arasında özel bir kurbiyet meydana getireceği aşikârdır. Hatta Yaratıcıya duyulan sevgi, kulun ibadet isteğini farz ve vacip hükmündeki ibadetlerin yanında müstehab ve nafile hükmündeki ibadetlere taşır. Bu yoğunlaşma hali yüce Yaratıcı'ya ve O'na ibadet etmeye duyulan özlemin doğal bir sonucu olup manevi yakınlaşmanın en güçlü amilidir. Bu özel yakınlığı ifade sadedinde Hz. Peygamber, Allah'ın bir kutsî hadiste: *“Kulum nafile ibadetlerle yaklaştığı kadar başka hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. O kadar çok yaklaşır ki ben onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Artık o benimle görür, benimle işitir, benimle tutar, benimle yürür. Böyle bir kul bana sığırsa onu korurum, benden bir şey isterse dilediğini yerine getiririm.”*¹¹² buyurduğunu ifade eder. İnsan, sevgiye dayanan bu kulluk duygusunu hayatına hâkim kıldığında *“hayırlara koşuşanlar ve o uğurda öne geçenler”*¹¹³ diye övülen zümreye dâhil olur. Bu kişi Kur'an'a göre artık Allah'a yakınlık kesp etmiş “mukarreb”¹¹⁴ kimsedir. İmanın bir gereği olarak Allah katında mahbûb ve matlûb olan şeylere karşı beslenen bu sevginin kaynağı yukarıda geçen ayet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere imandır. İmandan doğan ve “el-hubb li'llah” (Allah için sevmek) olarak ifade edilen bu sevginin, yine imandan kaynaklanan ve adına “el-buğzu fi'llah” (Allah

¹⁰⁸ Müslim, *İmân* 93, Ebû Dâvûd, *Edeb* 131.

¹⁰⁹ Buhârî, *İmân* 7.

¹¹⁰ Buhârî, *Edeb* 69, Müslim, *Birr* 165.

¹¹¹ Kâf, 50/16.

¹¹² Buhârî, *Rikâk* 38.

¹¹³ Mü'min 23/61, Fâtır 35/32.

¹¹⁴ Vâkıa 46/88-89.

için kızmak ya da sevmemek) denilen bir yönünün de olduğu Kur'an'da ifade edilmektedir. İlgili ayette Allah: *“Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy soyları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.”*¹¹⁵ buyurarak insanın kalbinde taşıdığı imanın, dinin temel umdelerine düşmanlık besleyenleri sevmeye engel olduğunu ifade etmiştir.

Dolayısıyla kulluk namına yapılan bütün fiillerin “mehâfetullah” ve “mehabetullah”ın kaynağı olan “marifetullah” şuurunun eşliğinde icra edilmesi gerekmektedir. İnsanın bu marifet edişten uzaklaşması sağlıklı karakterden ve dolayısıyla da sahih imandan ve salih amelden uzaklaşması anlamına gelir. Bu bağlamda Allah: *“Allah'tı gereği gibi bilemediler.”* ifadesinden sonra bir kısım ehl-i kitâbın Allah hakkında kapıldıkları asılsız zanlar dolayısıyla vahyi inkâra kadar varan sapma eğilimlerinden bahseder.¹¹⁶ Şu halde Allah'ın rızasına uygun yüce bir karakterin oluşması insanın iman etmesine ve Kur'an'ın talep ettiği manada bir marifetullah şuurunu kazanmasına bağlıdır. İnsan; ontolojik anlam ve amacını ancak bu duyguyu gerçek anlamda kazanma ve koruma ile gerçekleştirebilir. Bu bağlamda Allah müminin marifetullah bilincini muhafaza edebilmesi için; *“Allah'tı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir.”*¹¹⁷ buyurmuş ve *“Rabbini bilen kendini bilir.”* şeklinde ifade edebileceğimiz bir düsturla insanın kendisinin farkında olmasını, Allah'tı unutmaması üzerine temellendirmiştir. Bu aşamadan itibaren marifetullah duygusunun muhafazası için Kur'an insana yeni bir yükümlülük getirmektedir. Bu “zikrullah”tır. Yüce Allah: *“Ey iman edenler! Allah'tı çokça zikredin.”*¹¹⁸ buyurarak bu vazifeye işaret etmiştir. Aslında belirli şekillerde periyodik olarak gerçekleştirilen ibadetler de kulun marifetullah şuurunu düzenli aralıklarla besleyerek canlı tutma amacına matuftur. Bu bağlamda Allah: *(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'tı anmak (olan namaz) elbette en büyük zikirdir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.*¹¹⁹ buyurmakta ve hatta *“Namaz kılınp (Cum'a) yerine getirilince, yeryüzüne dağılın da Allah'ın bol nimetinden, geniş lütfünden (nasibinizi) arayın. Bir de Allah'tı çok anın, ola ki muradınıza erer, umduğunuza kavuşursunuz.”*¹²⁰ ayeti ile bir namaz bittiğinde diğer namaza kadar

¹¹⁵ Mücadele 58/22.

¹¹⁶ En'âm 6/91.

¹¹⁷ Haşır 59/19.

¹¹⁸ Ahzâb 33/41.

¹¹⁹ Ankebût 29/45.

¹²⁰ Cuma 62/10.

olan boşlukta insanın Allah'ı unutmamasını talep etmektedir. Hiçbir ticaretin ve alışverişin; müminleri; Allah'ı anmaktan engellememesi¹²¹ onların en önemli şiarı olarak Kur'an'da zikredilmekte ve ölüm korkusunun en çok hissedildiği savaş ortamında düşmanla karşılaşıldığı anda bile müminlerin Allah'ı zikretmeleri emredilmekte ve sebat ve zafer zikrullah şartının gerçekleşmesine bağlanmaktadır.¹²² Zikrullahın, kulun kalp dünyasında marifetullahı inşa eden ve koruyan en önemli unsur oluşu sebebiyle Hz. Peygamber de pek çok hadislerinde müminlerin Allah'ı çokça zikretmelerini onlara tavsiye etmiştir.¹²³

III. İBADETLER ve KARAKTER İNŞÂSI

Allah'ın varlığı, birliği ve eşsizliği esasına dayalı olan iman ve bu imanın oluşturduğu olumlu karakter özellikleri; insanı, yaratılış amacını gerçekleştirme konusunda yeni bir adım atmaya sevk eder. Bu adım; imanla edinilmiş kişilik özelliklerini koruyan, geliştiren ve onların somut ahlakî neticelerini yaşam kalıpları içinde ortaya çıkaran ibadetlerdir. İbadetler şekli ve ruhî şartlarına riayet edilerek gerçekleştirildiğinde olumlu karakter özelliklerini kökleştirerek kalıcı karakter unsurları haline getirir. Bu bağlamda insanın kalp dünyası ile yapıp ettikleri arasında kuvvetli bir inşa ilişkisinin bulunduğunu ve amelin olumlu veya olumsuz yapısına göre insan karakterinin şekillendiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Bu itibarla Hz. Peygamber, insanın yaptığı hatadan dolayı onun kalbinde siyah bir noktanın oluşacağını, hataların devam etmesi halinde günahtan dolayı oluşan ve nokta olarak ifade ettiği olumsuz manevi durumun kalbin tamamını kaplayacağını ifade etmiştir.¹²⁴ Bu durum Kur'an'da: "*Hayır, (onların zannettikleri gibi değil). Doğrusu onların kazandıkları günahlar, kalplerini kaplamıştır.*"¹²⁵ ifadesiyle vurgulanmış ve "*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.*"¹²⁶ ayeti ile kalbin isyan nitelikli fiilleri sebebiyle katılaşacağı bildirilmiştir. Aynı zamanda imanın ve imana bağlı olumlu karakter özelliklerinin de merkezi olan kalpte böylesi menfî bir yapının baş göstermesi kalbi ve imandan beslenen karakter özelliklerini adeta bitkisel hayata sokmakta ve artık göz baksa da hakkı göremez, kulak işitse de hak sözü dinleyemez

¹²¹ Nûr 24/37.

¹²² Enfâl 8/45.

¹²³ Buhârî, *Da'vât* 2, *Tevhîd* 50, Müslim, *Zikr* 4, 25, Nesâî, *Âdâbu'l-Kudât* 37, Heysemî, *Mecma'* X. 77-78.

¹²⁴ Tirmizî, *Tefsîr* 83, İbn Mâce, *Zühd* 29.

¹²⁵ Mutaffifin 83/14.

¹²⁶ Bakara 2/74.

hale gelmektedir. Böylece dinî dünyaya özgü mantığın idrak merkezi olan kalp fehmetme kabiliyetini yitirmektedir. Bu gerçek Kur'an'da: *“Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.”*¹²⁷ ayeti ile ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere insanın iradî eylerinin taşıdığı etik değerler kalp dünyasında ciddi bir takım neticeler doğurmaktadır.

Kalp-iman ilişkisine dair yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılıyor ki, insanın iradeli davranışlarının kalp dünyasında olumlu ya da olumsuz mutlaka bir karşılığı vardır. Bu açıdan bakıldığında kalbin gerek fitrattan getirdiği, gerekse imana bağlı olarak elde ettiği faziletlerin varlığı ve bekası konusunda en önemli unsur ibadetlerdir. İnançtan kaynaklanan ibadetler şekli ve ruhî şartlarına uygun bir şekilde yapıldığında şahsiyet inşâsının en önemli unsurlarından biridir. Bundan dolayı Hz. Peygamber namazı dinin direği saymış ve dindarlığın bekasını namazın gereği gibi kılınmasına bağlamıştır.¹²⁸ Bir hadisinde namazı nehre, bir insanın günde beş defa namaz kılmasını da bir nehirden beş defa yıkanmasına benzetmiş ve böylece insanın olumsuz karakter özelliklerinden arınmasında ibadetlerin rolüne dikkat çekmiştir.¹²⁹ Kur'an namazın bu fonksiyonuna *“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alı kor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”*¹³⁰ ayeti ile işaret etmektedir.

Vahyin inşâ sürecinin hedefi insan-ı kâmilî meydana çıkarmaktır. İnsan-ı kâmil karakterinin öne çıkan en önemli iki özelliği ise iman ve takvadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere iman olumlu karakter özelliklerinin kurucu öznesidir. Allah'ın emirlerine gerçek manasıyla uymak ve yasaklarından gereği gibi kaçınmak olarak tanımlayabileceğimiz “takva”¹³¹ ise söz konusu inşâ sürecinin dış dünyadaki gözlemlenebilir sonuçlarının toplamını ifade etmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde ibadetler; iman ve onun oluşturduğu kişilik özelliklerinin olumlu ve kalıcı davranışlara dönüştürülmesinde oldukça önemli bir fonksiyona sahiptir. Yukarıda namaz ibadeti özelinde açıklamaya çalıştığımız bu işlev bütün ibadetler için söz konusudur. Başka bir deyişle namazın, sahibini kötülüklerden alıkoymak suretiyle takvaya ulaştırması Kur'an'da diğer ibadet türleri için de benzer şekilde

¹²⁷ Hacc 22/46.

¹²⁸ Tirmizî, İmân 8, İbn Hanbel, V. 231, 237.

¹²⁹ bkz. Buhârî, *Salât* 6, Müslim, *Mesâcid* 283, İbn Hanbel, II. 379, Dârimî, I. 267, Mâlik, *Kasru's-Salât* 91.

¹³⁰ Ankebût 29/15.

¹³¹ İsfehânî, *Râğıb, Tefsîru Râğıb el-İsfehânî*, thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî, y.y. 1420/1999, I. 78.

zikredilmiştir. Bu bağlamda helaller karşısında insana kendisini tutmayı öğreten oruç, günahla yüz yüze geldiğinde günaha karşı itaat duygusunu koruma konusunda insanda adeta bağışıklık mekanizması gibi işlev görecektir bir mukâvemet bilinci oluşturur. Bu durum Kur'an'da; “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.*”¹³² ayeti ile ifade edilmiş, Hz. Peygamber ise: “*Oruç kalkandır.*”¹³³ buyurarak oruç ibadetinin güzel ahlakı inşâ ve olumsuz karakter özelliklerini ıslah edici boyutuna işaret etmiştir. Şahsiyet eğitiminde en önemli ibadetlerden biri olan oruç, hayırlı işlere yönelme arzusuna sahip bir irade geliştirme konusundaki işlevinin yanısıra insan-ı kâmil karakterinin en önemli unsurlarından olan sabır, metanet, şükür ve kalp inceliği gibi önemli pek çok şahsiyet unsuruna da kapı aralamaktadır. Aynı şekilde “*İşte böyle. Kim Allâh'ın nişanlarına (hac ibâdetlerine ve kurbanlara)¹³⁴ saygı gösterirse, bu, kalblerin takvâsındandır (kalblerinde Allâh korkusu olanlar, O'nun dininin işâretlerine saygı gösterirler).*”¹³⁵ ayetinde Allah, hac ibadeti ile takva arasındaki kuvvetli ilişkiyi ifade etmiştir. Öyle ki; ihram, tavaf, sa'y, vakfe, tıraş ve kurban gibi ibadet türlerinin derin bir yönelişle zincirleme bir şekilde icra edildiği hac ibadeti adeta, insan karakterine tek dozda zerk edilmiş bir “kemâl iksiri” gibidir. Yine yüce Allah “*Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız. İyilik edenleri müjdele.*”¹³⁶ ayeti ile kurban ibadetinin de takva ile olan ilişkisini ifade etmiştir.¹³⁷ Temizlemek anlamını ifade eden zekât¹³⁸ da aynı şekilde cimrilik, pintilik, bencillik ve israf gibi pek çok olumsuz karakter özelliğini insan şahsiyetinden tasfiye edici yapısı ile insanda cömertlik, fedakârlık ve diğer kâmil gibi pek çok hasletin kurucu ilkesi olarak işlev görmektedir.

Görüldüğü üzere şeklî ve ruhî şartlarına uygun olarak gerçekleştirilen ibadetler insanın iç dünyasına ait değerlerin dış dünyadaki temsilcileridir. İbadetlerin sonucu olarak iç dünyada meydana gelen huzur, sükûnet, arınmışlık duygusu ve manevi yöneliş hali ve dış dünyada oluşan ahlakî davranışlar ibadetlerin olumlu

¹³² Bakara 2/183.

¹³³ Nesâî, Sıyâm 43.

¹³⁴ Râzî, İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Suûd, 1419, VIII. 2492.

¹³⁵ Hacc 22/32.

¹³⁶ Hacc 22/37.

¹³⁷ Mâverdü, Ebu'l-Hasen, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Abdulkâsîd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.y. IV. 28.

¹³⁸ Mâverdü, a.g.e. I. 113.

karakter özelliklerinin inşasını olumsuz karakter özelliklerinin ise ıslahını sağladığının en önemli belirtisi olarak kabul edilebilir.

IV. KARAKTER İNşASINDA SÜNNETİN ROLÜ

Daha önce ifade ettiğimiz üzere vahiy, gerek ontolojik anlamı gerekse nübüvveti ifade eden türü itibariyle inşâ edici bir fonksiyona sahiptir. “*De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir."*

¹³⁹ şeklindeki ayet; vahyin Hz. Peygamber'in kalbine indirildiğini ifade etmektedir. Gerek ayetler gerekse hadislerde kalbe atfedilen konuma baktığımız zaman onun insan karakterinin doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan boyutlarına ev sahipliği yaptığını, başka bir deyişle insan şahsiyetinin merkezi unsuru olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bu gerçekten dolayıdır ki Allah; “*Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.*¹⁴⁰ ayeti ile kalbin beşeri idrakin merkezi olduğunu ifade etmiş,¹⁴¹ Hz. Peygamber ise insanın bütün organlarının salih olup olmamasındaki belirleyici unsurun, kalbin “salâh” ya da “fesâd” namına taşıdığı ruh hali olduğunu ifade etmiştir.¹⁴² Kur'an'ın tek ciltlik mazruf bir materyal olarak tek celsede indirilmeyip nerdeyse çeyrek asırlık bir sürede peyderpey Hz. Peygamber'in kalbine indirilmiş olması nüzul süreci boyunca vahyin O'nun kalbinde nebevi bir karakter inşâ etmiş olduğunu ifade etmesi bakımından da oldukça önemlidir.

İnsanın vahye mazhar olabilmesi için özenle donatılmış üstün bir takım kabiliyetlere sahip olması gerekir. Yani kaplumbağa ne kadar gayret sarf ederse etsin bir tavşanın üstün koşma yeteneğine asla sahip olamaz.¹⁴³ Dolayısıyla Allah, peygamber seçeceği kimseyi nübüvveteye uygun bir yapıda yaratmış ve ona; risalet misyonunun ağırlığını taşıyabilmesi ve nebevi şahsiyetin gereklerini yerine getirebilmesi için pek çok ruhî erdemi lütfetmiştir. Özel yaradılışlı bu üstün insanların kendilerinde hazır buldukları bu üstün yetenekler “*Herkes doğası doğrultusunda davranır.*

¹⁴⁴ ayeti ile “*Herkes ne için yaratılmışsa ona yatkındır.*¹⁴⁵ hadisinde ifadesini bulan fitrat ilkesi doğrultusunda kolayca geliştirilir ve Kutsal

¹³⁹ Bakara 2/97.

¹⁴⁰ Hacc 22/46.

¹⁴¹ Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII. 234.

¹⁴² Buhârî, *İmân* 39, Müslim, *Müsâkât* 107.

¹⁴³ Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, M.Ü.İ.F.Yay. İstanbul,1995, 36.

¹⁴⁴ Hicr 15/29, Secde 32/9, Sa'd, 38/72.

¹⁴⁵ Buhârî, *Tefsîr* 92, *Edep* 120, Müslim, *Kader* 8, Ebû Dâvûd, *Sünne* 16.

Ruh'la irtibat kuracak seviyeye ulaşır. Yani peygamberler vahyi alabilecek özel psikolojik güçlerle donatılmışlardır.¹⁴⁶ Bu bakımdan, “peygamber olmak” çalışılarak elde edilebilen bir rütbe olmayıp ilahi iradenin tayinine dayalı bir seçme işlemidir.¹⁴⁷ Yüce Allah; “Allah kullarından dilediğini seçip gönderir ve peygamberliği dilediğine verir.”¹⁴⁸ “Onlara bir âyet geldiği zaman, "Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verinceye kadar asla inanmayacağız" derler. Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir.”¹⁴⁹ buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir. Dolayısıyla Allah, peygamber olmasını dilediği şahsı özel bir fitrat ile yaratmış ve onu vahyin fiilî olarak başlayacağı bi'sete kadarki dönemde nübüvvet makamının erdemleri ile bağdaşmayacak olan yüz kıyartıcı cürümleri işlemekten muhafaza etmiştir. Bu itibarla Hz. Peygamber'in risalet öncesi hayatı, vahye mazhar oluşundan itibaren O'nu, hem vahyin inşâ gücü ile derin manevi tecrübeleri yaşamaya ve ahlakî erdemlerle donanmaya hem de tebliğe muhatap olan toplumu her yönden ıslah ve inşâ etmeye muktedir kılıcı nebevi şahsiyetinin alt yapısını, belki de özünü ifade ediyordu. O, peygamberliğinden önce içinde yaşadığı toplumun yaygın edepsizliklerinden korunmuştur. O'nun güvenilirliği Mekke halkının belleklerinde o derece yer etmişti ki nübüvvetten sonra O'na iman etmeyenler bile emanetlerini yine getirip O'na bırakıyorlardı.¹⁵⁰ Kavminin; kendisini, “el-Emîn” olarak isimlendirmesini sağlayacak düzeyde ahlakî erdemleri şahsiyetinde toplayan Hz. Peygamber, Mekkelilere: “Şu dağın ardında bir ordunun olduğunu ve size baskın yapacaklarını söylesem bana inanır mısınız.?” diye sorduğunda Mekke halkının tek bir ağızdan “Sana inanırız, çünkü senden şimdiye kadar yalana hiç şahit olmadık.” şeklinde cevap vereceği kadar¹⁵¹ söz ve fiillerinde doğruluk sahibi idi. Çağdaşlarının gönlünde taht kurmuş olan ahlakî erdemlerinin yanı sıra, doğru düşünmesi ve isabetli tercihleri -Araplarca hayati bir mesele olarak görülen Hacer-i Esved'in yerine konulması¹⁵² sorununun çözümünde olduğu gibi- toplumu büyük kaos ve çatışmalardan kurtarmıştır.¹⁵³

¹⁴⁶ Şentürk, Habil, “Peygamberin Diğer İnsanlardan Farkı; Vahiy”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, İzmir, 1986, s. 181-187.

¹⁴⁷ Beycûrî, İbrâhîm, *Şerhu'l-Beycûrî ala'l-Cevhere*, Matbûât, Mısır, 1954/1374, s. 116. Çakan, İsmail L.-Solmaz N. Mehmet, *Kur'ân'ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Altınoluk Yay. İstanbul, 1994, s. 14.

¹⁴⁸ İbrâhîm 14/11.

¹⁴⁹ En'âm 67/24.

¹⁵⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamber Efendimiz*, Sadeleştiren: Mahir İz, Med Yay. İstanbul, 1982, s. 88.

¹⁵¹ Dâvûdoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, 1979, s. 567.

¹⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, III, 425

¹⁵³ Bûtî, M. Saîd Ramazân, *Fıkhu's-Sîre*, çev., Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi,

Hız. Peygamberin risalet öncesi hayatı bi'setin anlam ve amaçları bakımından öyle sorunsuz ve hatta öyle erdemli bir yapı sergiler ki yüce Allah, O'nun yaşamının bu evresini Kur'an'ın ilahi sahilliğine bir "burhan" olarak göstermiş ve "De ki: "Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'an'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?"¹⁵⁴ buyurmuştur. Bu açıdan bakıldığında O'nun bi'set öncesi hayatı her türlü töhmet isnadından uzak bir masumiyete sahiptir.¹⁵⁵ Hız. Peygamberin bu dönemdeki şahsiyet özellikleri, istikbaldeki peygamberlik makamının gerektirdiği faziletlerin temeli olup, vahiy tecrübesinin eşliğinde müşahede edeceği gaybi hakikatlerin inşası ile meydana gelecek nebevî kişiliğinin fitri köklerini temsil etmektedir. O, nübüvveten önce de ismet sıfatı ile masum, sıdk sıfatı ile sâdik, fetânet sıfatı ile fatîn ve emanet sıfatı ile emîndi. Çağdaşlarından hiç kimseye nasip olmayan böylesine mümtaz erdemlere sahip oluşu dikkatleri, Hız. Peygamber'i söz konusu olumlu şahsiyet unsurlarıyla muttasıf kılan ilahi terbiyeye çekmektedir. Duhâ 93/7-8'de zikredilen "*Seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş bir halde bulup hidayete iletmedi mi?*" ayetleri, Hız. Peygamber'in risalet öncesi hayatında Allah'ın O'nu müstakbel nebevî şahsiyetini yüklenmeye kabiliyetli kılacak şekilde eğitmesi olarak anlamada bir sorun gözükmemektedir.¹⁵⁶ Hız. Peygamber'in; "*Beni Rabbim eğitti ve eğitimimi güzel yaptı.*"¹⁵⁷ ifadesi de Hız. Peygamber'in -vahiy öncesi yaşamı da dahil olmak üzere- mazhar olduğu ilahi inşâ ile O'nun ilk vahiy tecrübesini yaşayana kadar süregelen hayatının masumiyeti hakkında bize fikir vermektedir. Hatta Hız. Peygamberin, risâlet öncesi Hira inzivalarını ve iç âlemine yönelme konusundaki önü alınmaz arzularını vahye mazhar olması ile başlayacak beşer üstü tecrübelerle psikolojik hazırlık olarak değerlendirilmelidir.¹⁵⁸ Kur'an'da ağır bir söz olarak nitelenen vahye¹⁵⁹ muhatap kılınacak olan Allah Rasulü'nün hem ontolojik açıdan vahiyle temasın ağırlığını kaldırabilmeye hem de vahyin teklif ettiği ruhi ve sosyal hayatı kendi şahsiyetinde ve toplumsal yapıda gerçekleştirebilmeye muktedir kılınması için bi'set öncesi

İstanbul, t.y. 82.

¹⁵⁴ Yûnus 10/16.

¹⁵⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâmet, Dârun Tayyibe li'n-Nerşri ve't-Tevzî', 1420/1999, IV. 254-255.

¹⁵⁶ Derzeze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Kâhire, 1383, I. 557.

¹⁵⁷ Süyûtî, el-Câmiu's-Sağîr, I. 12, ayrc. bkz. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs Amme's-Tehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Kâhire, ty. I. 70.

¹⁵⁸ Erul, Bünyamin, "Hız. Peygamberin Risâlet Öncesi Yaşamına Farklı bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000, s. 62, ayrc. bkz. Aksu, Ali, "et-Tehannüs", *Tasavvuf İlmî Dergi*, II/IV, Ankara, 2000, s. 216.

¹⁵⁹ Müzzemmil 73/5.

hayatında psikolojik bağlamda bir ön hazırlığa tâbi tutulduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Bu durum yüce Allah'ın sevki ile Hz. Musa'nın kavminden bir müddet ayrılıp Şuayb peygamberin yanında kalarak nebevî bir eğitimden geçmesine benzemektedir.¹⁶⁰ İlgili ayette yüce Allah: “*Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve "size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?" diyordu. Derken, gözü aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük. (Sana baktı, büyüdü) ve (kazara) bir cana kıydın da biz seni kederden kurtardık, seni sıkı bir denemeden geçirdik (ve kaçıp Medyen'e gittin). Medyen halkı içinde yıllarca kaldın, sonra (peygamber olman için) takdir edilmiş bir zamanda (Tûr'a) geldin ey Mûsâ!*”¹⁶¹ buyurmakta ve Hz. Musa'nın annesine “*Onu (bebek Mûsâ'yı) sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın.*”¹⁶² şeklindeki talimatı ile başlayan sürecin “*جِئْتُ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى*” (*Sen bir kadere göre geldin.*) ifadesiyle vurguladığı üzere zâtının sevk ve idaresinde geliştiğini ifade etmektedir.¹⁶³ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, O'nu risalet öncesi yaşamında peygamberlik görevi için seçmeyi dileyen Allah'ın inşâ ve terbiyesine mazhar olduğu bir gerçektir. Bu süreç içinde müstakbel bir peygamber olan Allah Rasulü'nün şahsiyeti, ilahi terbiye ile inşâ edilirken ilk vahyin inmesi ile birlikte bir yandan -vahye muhatap olmasının sağladığı olanaklarla- şahsiyetindeki kemâl terakki ederek kökleşmiş diğer yandan da tebliğle sorumlu tutularak vahyin yaşam kalıplarında ortaya çıkması konusunda geniş yetkilere sahip bir “inşâ edici” olmuştur.

A. Tebliğ

Nebevi inşânın ilk aşaması “tebliğ”dir. Bu, aynı zamanda tebliği yapan kişinin Allah'ın peygamberi olduğunun bir ilanıdır. B.l.ğ. sülâsî mücerred fiil kökünden türemiş olan ve “tef’îl” vezninden mastar manasını ihtiva eden “tebliğ” kelimesi sözlükte; ulaştırmak ve eriştirmek anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türeyen “bulûğ” sorumluluk, “tebliğat” ise bildiri anlamlarını taşır.¹⁶⁴ Dini literatürde ise peygamberlerin Allah'tan aldıkları mesajı eksiltme ve ilavede bulunmadan aynen insanlara ulaştırmasıdır.¹⁶⁵ Allah'ın Kur’ân’da 33 ayrı yerde zikrettiği tebliğ,¹⁶⁶

¹⁶⁰ Önkâl, Ahmet, *Resûlulullah'ın İslâma Davet Metodu*, Konya, 1987, s. 31.

¹⁶¹ Tâhâ 20/40.

¹⁶² Tâhâ 20/39.

¹⁶³ İbn Âşûr, et-Tahrîr, XVI. 221-222.

¹⁶⁴ Cobran, Mes’ûd, *er-Râid*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1967, I. s. 337.

¹⁶⁵ Ulvânî, Abdullah Nâsîh, *Vücûbu't-Tebliğ ve'd-Da'vâ*, Dâru's-Selam, (I. Baskı) Kâhire, 1990, s. 56

¹⁶⁶ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il Kerim*, Kâhire, 1988, “belâğ” md. s. 172.

vahyi aldıktan sonra peygamberlerin yapmaları gereken en önemli iştir. Bu görevdeki herhangi bir ihmal, risalet görevinin yerine getirilmemesi demektir. Konu ile ilgili bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.*”¹⁶⁷ Bu ayet; tebliğın, nübüvvetin temeli olduğunu, eğer bu görev yerine getirilmez ise peygamberlik görevinin de ifa edilmemiş olacağını ve Allah'ın tebliğ esnasında, Hz. Peygamberin karşılaşacağı muhtemel tehlikelere karşı O'nu koruyacağını göstermektedir. Rivayete göre, Hz. Peygamber tebliğ ile sorumlu tutulunca “*Ben tek başıma bu tebliği nasıl yapayım.*” demiş ve bunun üzerine söz konusu ayet inmiştir.¹⁶⁸ Tebliğın peygamberlikte bu denli temel unsur oluşundan dolayı peygamberler bütün zorlukları göze alarak canları pahasına bu görevi yerine getirmek için gayret göstermişlerdir. Hz. Peygamberin Taif'e gidişi, Mekke'den Medine'ye hicret edişi ve daha birçok meşakkate göğüs gemesi, bu görevi yerine getirme çabasının bir sonucudur.

“*Kalk ve uyar.*”¹⁶⁹ ayeti ile bu göreve başlayan Hz. Peygamber çok samimi yakınlarına tebliğ çalışması yaptığı gizli tebliğ döneminin ardından “*Yakın akrabalarımı uyar.*”¹⁷⁰ ayeti ile açıktan tebliğe başlamış ve Kureyşlileri tevhide ve kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu ikrara çağırımış fakat bu ilk girişim olumlu netice vermemişti.¹⁷¹ Buna rağmen Hz. Peygamber, tebliğine devam etmiş ve hac mevsiminde Ka'be'yi ziyaret için gelen çeşitli gruplarla tebliğ amaçlı görüşmeler yapmıştır.¹⁷² Müşriklerin bütün engelleme girişimlerine rağmen tebliğ hareketi ivmesini ve çapını sürekli genişleterek devam etmiştir. Tebliğ, peygamberlik misyonunun temelini teşkil ettiği için Hz. Peygamber Veda Hacc'ında beraberindeki mahşeri kalabalığa üç defa; “*Tebliğ ettim mi?*” diye sormuş ve onlardan; “*Tebliğ ettin.*” cevabını aldıktan sonra da üç defa “*şahit ol Ya Rabbi.*” demiştir.¹⁷³ Hz. Peygamberin bu davranışı, tebliğ görevinin önemi ve ciddiyeti konusunda fikir vermeye yetecek düzeydedir. Öte yandan Hz. Peygamberin Veda haccında hazır

¹⁶⁷ Mâide 5/67.

¹⁶⁸ Vâhidî, Muhammed b. Ali, *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1415, s. 328.

¹⁶⁹ Müddessir 74/1, 2.

¹⁷⁰ şuarâ 26/24.

¹⁷¹ Buhârî, *Vasâyâ* 10, 11, *Menâkıb* 13, Müslim, *İmân* 355, Nesâi, *Vesâyâ* 6, Dârimî, *Rikâk* 23, İbn Hanbel, *Müsned*, II. 360.

¹⁷² Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul, 1980, I. 160.

¹⁷³ Buhârî, *Hacc* 132, Müslim, *Hacc* 147, İbn Hanbel, *Müsned*, I. 230, III. 80, V. 37, 39, 49, 73, 411, İbn Mâce, *Menâsik* 76.

bulunan müminlere “*Burada hazır bulunanlar (bu mesajı) burada bulunmayanlara ulaştırın.*” ifadesi, bu görevinden her müminin sorumlu olduğunu ve Hz. Peygamberin tebliğinin tüm çağ ve coğrafyaları kapsadığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹⁷⁴

B.Davet

İlahi mesajın, tebliğ faaliyeti aracılığıyla insanlara ulaştırılması ile başlayan nebevi inşâ, Hz. Peygamber’in insanların dikkatini vahye çekmek için gerçekleştirdiği “davet” faaliyeti ile devam etmiştir. Davet kelimesi d-a-v. mazi fiil kökünden türemiş bir mastar olup çağırmak, gelmesini istemek, davet etmek, ziyafete çağırmak ve bir yere sevk etmek manasına gelir.¹⁷⁵ Kur’ân bu kelimeyi çağırmak,¹⁷⁶ kulluk, itaat, ibadet, dua etmek¹⁷⁷ ve hakka çağırmak¹⁷⁸ anlamlarında kullanmıştır. Kur’ân’da kırk bir ayrı yerde konu edilen davet;¹⁷⁹ dini terminolojide, Allah’ın emirlerine kayıtsız şartsız teslim olmaya ve boyun eğmeye çağırmak demektir. Dinî hayatın bütün alanlarına ilişkin unsurların toplamına boyun eğip teslim olmaya çağırmak olarak da tanımlayabileceğimiz davet görevi “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.*”¹⁸⁰ ayetinin de ifade ettiği gibi, Allah’ın peygamberine verdiği her şeyi tasdiklemeye ve emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınmaya teşvik etmek esası üzerine kurulmuştur.¹⁸¹ Çünkü O’nun çağrısı direkt Allah’adır.¹⁸² Davet eden Hz. Peygamber olmakla beraber kendisi için çağrılan zât Allah’tır. Bu gerçeği ifade sadedinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cömert bir adam bir ziyafet düzenler ve bir haberci göndererek herkesi ziyafete davet eder. Davetçiye icabet eden yemeğe katılır ve ziyafetten istifade eder. Davetçiyi dikkate almayan da davete icabet etmediği için ziyafetten istifade edemez. İşte kim Muhammed’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Kim de O’na isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur. O’nun çağrısı Allah’adır.*”¹⁸³ Hz.

¹⁷⁴ Ebû Zehra, Muhammed, ed-Da’vetü’l İslâmî, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire, t.y. s. 98.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, Cemâluddîn, *Lisânu’l Arab*, Dârun Sâdir, Beyrût, 1414, “d.a.v” md.

¹⁷⁶ Bakara 2/23.

¹⁷⁷ Bakara 2/186, Â’râf 7/55.

¹⁷⁸ Nahl 16/125, Ahzâp 33/45, 47, Ra’d 13/108, Yûnus 10/25, Kasas 28/87, Fussilet 41/33.

¹⁷⁹ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, “da’ve” md.

¹⁸⁰ Haşr 59/7.

¹⁸¹ Muhammed Hüseyin, *Da’vetün li’llâh*, Dâru’l Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 22.

¹⁸² Kasas 28/87.

¹⁸³ Buhârî, *İ’tisâm* 2.

Peygamber davet görevini Allah'ın emrettiği gibi hikmet ve güzel öğütlerle¹⁸⁴ hiçbir sosyal statü ayırımı yapmaksızın toplumun her kesiminde gerçekleştirmiş, civarındaki kabileleri ve pek çok devlet başkanını Allah'ın dinine davet etmiştir.¹⁸⁵ “Sizden hayra çağırın, iyiliği emreden, kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁸⁶ ayeti davet görevinin, özel eğitimli bir topluluk tarafından profesyonel olarak icra edilmesi gereken bir görev olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁷ Bu bağlamda davet görevinin ümmete kifâye yolu ile farz olduğunu ifade edebiliriz.¹⁸⁸ Sahabe bu görevin üzerinde ciddiyetle durmuş ve davet görevlerini ifa için uzak coğrafyalara seyahat etmiştir. Çünkü davet aksiyonu, nefsanî ve dünyevi faktörlerin karşısında oluşacak yozlaşmanın ıslahında ve dinî duyguların ve kulluk bilincinin korunmasında hayati derecede önem taşımaktadır

C.Beyan

Vahiy kültürü ilke durumunda olan ilahi kaynaklı bir bilgi türüdür. Bu sebeple de mücmel ve muhtasardır. Bilgi değeri ise mutlak varlık olan Allah'ın mutlak bilgisinden çıkan kesin ilke ve değerler konumundadır. Yani insan ürünü olmayıp tarih üstüdür. Bundan dolayı da bir oluş içerisinde değildir. Vahiy bilgisinin mücmel ve muhtasar olması onun kavramsal bir örgüye sahip olduğunu gösterir. Ayrıca bu bilgi değışmezlik özelliğine sahiptir. Oysa değışim ve oluşumun devam ettiği hayat, çeşitliliğin ve değışkenliğin alanıdır. İşte değışmez olan bu kavramların değer boyutunda isabetli bir şekilde kavranılması farklı alanlara saptırılmaması, hayati dinamiklerin canlı bir tavır ile yakalanması ve vahiy kültürüne göre düzenlenmesi ve anlamlandırılması konusunda Hz. Peygamberin “beyan” görevi hayati öneme sahiptir.¹⁸⁹ Bu görev Hz. Peygamber'in inşâ faaliyeti içinde oldukça önemli bir aşamayı ifade etmektedir. “Beyan” kelimesi b-y-n. sülasi mücerred kökünden türemiş olup açıklamak, izah etmek, şüpheye mahal kalmayacak bir şekilde anlaşılır hale getirmek anlamına gelir.¹⁹⁰ Dini terminolojide ise Hz. Peygamberin Kur'ân'ın ahkâmını söz, fiil ve takrirlerle açıklamasıdır.¹⁹¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in

¹⁸⁴ Nahl 16/125.

¹⁸⁵ Mevlânâ, Muhammed, *İslâmın Yayılış Tarihi*, çev., Ali Genceli, İstanbul, 1971, II. 412.

¹⁸⁶ Al'i İmran 3/104.

¹⁸⁷ Ebû Fârisî, Abdulkâdir, *Ususu'd-Da'va ve Vesâilu Neşrihâ*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1992, s. 14.

¹⁸⁸ Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, *Umdetu'l Kâri Şerh'u Sahihi'l-Buhârî*, Müessesetu'l- Muhît, Beyrut, t.y. II. 34 vd.

¹⁸⁹ Aydın, Hüseyin, “Vahiy Kültürünün İnsani Kültüre Dönüştürülmesi Zorunluluğu ve Sünnetin Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000, s. 226.

¹⁹⁰ Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b.Mûsâ, *el-Külliyât*, nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısrî, 1992/1412. “beyân” md.

¹⁹¹ Zeydân, Abdülkerîm, *el-Medhal li Dirâseti-ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, Bağdad, 1388/ 1969, s.

Kur'ân'ı beyanı sadece sözlü izah şeklinde olmayıp aynı zamanda vahyin gereklerini kendi kulluğunun bir icabı olarak bizzat yaşamak suretiyle uygulamalı bir şekilde gösterme şeklinde gerçekleştirmiştir.¹⁹²

Kur'ân Hz. Peygamberin esas görevinin insanlara indirilen vahyi onlara açıklamak olduğunu ifade eder.¹⁹³ Hz. Peygamber, risalet görevinin temel unsurlarından birini teşkil eden beyan görevini tam anlamı ile yerine getirmiş ve din adına mücmel bir hüküm bırakmamış, Kur'an'ın mücmel lafızlarını açıklamış, müşkil olanlarını aydınlatmış, genel lafızları tahsis, mutlak lafızları ise takyit etmiştir.¹⁹⁴

Vahiy kültüründe Allah'la olan ilişkilerimiz ve sosyal vazifelerimiz kavramsal olarak ilke düzeyinde emir ve tavsiye edilmiştir. Fakat bu salt emirlerden insanî ilişkileri nasıl kurabileceğimizi ve kulluk görevlerimizi nasıl gerçekleştirebileceğimizi kendimiz çıkaramayız. İşte Hz. Peygamber, bu farklı kategorideki vahiy bilgisini, insanlığın anlayabileceği seviyeye çeker ve beyan eder. Bu esnada beşeri bir yargı ile değil tamamen ilahi talimatların eşliğinde hareket eder. Yani O'nun vahyi beyan etme konusundaki bütün faaliyetleri vahye istinat etmesi sebebiyle genel geçer karakterdedir.¹⁹⁵ Bu bağlamda Allah'ın "*Zekâtu verin.*" emriyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in, zekâtın malın kırkta birinden verileceğine ilişkin¹⁹⁶ beyanı genel bağlayıcılık vasfına sahiptir. Bu bağlayıcılığın sebebi ise beyanın vahye dayanmasıdır.¹⁹⁷ İşte bu durum, yani genel prensiplerin manzumesi olan vahiy kültürünün insan kültürüne dönüştürülmesi bir projenin bir mühendisin elinde hayata geçirilmesi gibidir. Bir beşerin, beşer olan bir varlık grubuna peygamber olarak gönderilmesinin temelinde vahyi yaşam kalıplarında ortaya çıkarmak hedefi vardır. Çünkü Allah, kitabında külli esasları ve temel prensipleri zikretmiştir. Bu küllilerin içine giren cüzileri açıklamayla ilgili bilgiler "gayr-i metluv" vahiy yolu ile Hz. Peygambere bildirilmiştir. Örneğin; "*Namazı kılın.*" emri mücmel bir ifade olup Kur'ân'ın genelinde namazın nasıl kılınacağı ile ilgili bir açıklamaya rastlanmaz. Fakat Hz. Peygamber Allah'ın kendisine verdiği "beyan" yetkisi ile namazın nasıl kılınacağını açıklar ve "*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın.*" buyurur.¹⁹⁸ Böylece Hz. Peygamber; vahyin mücmel ve muhtasar yapısını

162.

¹⁹² Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsîri*, İstanbul, t.y. s. 70.

¹⁹³ Nahl 16/43, 44, 66.

¹⁹⁴ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, Fecr Yay., Ankara, 1997. s. 107.

¹⁹⁵ Aydın, Hüseyin, a.g. makale, s. 227.

¹⁹⁶ İbn Mâce, *Zekât* 4.

¹⁹⁷ Aydın, Hüseyin, a.g. makale, s. 227.

¹⁹⁸ Buhârî, *Ezân* 18, *Edep* 27, İbn Hanbel, *Müsned*, V. 53, Dârimî, *Salât* 42.

bizzat kendi yaşamına uygulayarak beyan eder. Kulluğu ifade eden ibadetlerin zamandan zamana, görüşten görüşe, kişiden kişiye ve şartlara göre değişmemesinin ve sabit unsurlar haline getirilerek subjektif bir duygu olmaktan kurtulmasının tek yolu da yine Hz. Peygamberin beyanıdır. O'nun beyanı; ibadet ve kulluk normlarını ortaya koyarak dini, psikolojik bir duygu olmaktan kurtarıp dinin bekasını sağlamıştır. Yukarıdaki görüşte zikredilen "salât" kelimesi Kur'an'da kavram olarak geçer. Kavramsal içeriği saygı ve sevgi ile Allah'a yönelmektir. Aslında bütün dinsel toplumlarda -kurumsal din ne olursa olsun- yüce bir varlığa ve kutsal olan bir şeye iman ve yöneliş vardır. Her toplumda bu yönelişin içeriği sevgi ve saygıdır. Ama bu içeriğin kurumsallaşabilmesi için maddi materyale ve şekle ihtiyaç vardır. Çünkü kavram içerikleri manevi türden bir yapıya sahiptir. Bu manevi yapının hayatiyete geçirilmesi için mutlaka şekle dayalı normlarla somutlaştırmaya ihtiyaç vardır. Bu durum geerleştirilmeden kavram içerikleri hayatiyete geçirilemez. En doğru ve sübjektiflikten dolayı meydana gelecek kaostan en uzak karakterdeki normu seçme konusunda ise toplumlar tek başlarına başarılı olamazlar. İşte bu noktada peygamberlik müessesesi beyan fonksiyonu ile devreye girer ve gayr-i metluv kanalla vahye müstenit olarak kavram içeriklerini evrensel niteliklerde hayatiyete geçirir.¹⁹⁹ Bu sebeple hiçbir din sadece kuru bir iman esası üzerine kaim değildir. Bütün semavi din mensupları inandıkları dinin esaslarını ilahi kaynaktan alıp kendilerine ulaştıran ve açıklayan bir peygamber inancına sahiptirler. Aksi takdirde bir peygamberin nebevi gretisi ile mşahaslaştırılmayan bir Allah inancı ve vahiy kültürü birer felsefi doktrin olmaktan gteye geçemez. Dolayısıyla peygamber tasavvurunun kısmen ya da tamamen yok edilmesi yaşanılması gereken bir nizam olan dini, hayat sahnesinden silip atar.²⁰⁰ Bu durum ise yukarıda ifade ettiğimiz gibi mhendissiz bir projenin tozlu raflarda kalmaya mahkûm olduğu gibi dini kişiiden kişiye değişen rölatif ve içsel bir duygu olmaya mahkûm eder.

D.Talim

Kur'an'ı incelediğimizde peygamberlerin gönderiliş sebeplerinden birinin de muhatap topluma kitabı ve hikmeti gretmek olduğunu görürüz. Bu itibarla Allah: "*Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gnder; onlara ayetlerini okusun, kitabı ve hikmeti gretsin ve onları her kötülükten arındırsın. şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.*"²⁰¹ ayeti ile peygamberlerin "tebliğ", "davet" ve "beyan" görevlerinin yanı sıra vahyin inceliklerini bir muallim

¹⁹⁹ Aydın, Hüseyin, a.g. makale, s. 228.

²⁰⁰ Yavuz, Salih Sabri, *İşlm Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yay. İstanbul, t.y. s. 31.

²⁰¹ Bakara 2-129 ayrc. 151, A'li İmran 3/164, Cum'a 62/2.

gibi insanlara öğretmekle de sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Bundan dolayı peygamberler muhatap oldukları toplumlarda çok geniş bir öğretim faaliyeti sürdürmüşler, Hz. Peygamber de bu konumuna işaret ederek Allah'ın kendisini insanlığa bir muallim olarak gönderdiğini,²⁰² insanlara bilmediklerini öğretmekle sorumlu olduğunu²⁰³ ve kendisinin ümmetine karşı konumunun evladına her şeyi öğreten bir baba gibi olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴

Nebevi öğretinin ilk aşamasında “kitap ve hikmet” eğitimi yer alır. Allah'ın vahyetmesinin sebepleri üzerinde düşündüğümüzde ayette geçen kitap ifadesini, insanın yaratılış amacı olan kulluk görevini yerine getirmesinde ona yol gösteren ilahi emir ve yasaklar bütünü olarak değerlendirmek mümkündür. Hikmet ise mücmel ve muhtasar bir lafzî yapı içinde gelen bu emir ve yasakların bir peygamberin eşliğinde yaşam kalıplarında ortaya konmasıdır.²⁰⁵ Hz. Peygamber kendi kulluk hayatı ve yaşam sistemi ile kitabın açılımını yaparak nebevi öğretisi ile insanların hayatlarını Allah'ın rızasına göre yapılandırır ve onlara bilmediklerini öğretir.

E.Tezkiye

“Tezkiye” sözlükte temizlemek ve kötü olarak ifade edilen umum lafzın altına giren istisnasız bütün olumsuzluklardan arındırıp iyi olarak ifade edilen erdemlere sahip kılmak anlamına gelir.²⁰⁶ Dinî terminolojide ise peygamberin, insanları şirk ve manevi pisliklerin tamamından arındırması ve Allah'a ideal bir kul olmaya sevk etmesidir.²⁰⁷ Hz. Peygamber nübüvvet görevinin bir gereği olarak yüklendiği tezkiye görevini yerine getirmek için geniş çapta bir faaliyet sürdürmüş ve insanları Allah'a iman ve itaat etmeye sevk ederek kulluk şuuruna zarar veren her türlü olumsuzluktan temizlemiştir.²⁰⁸ Koyu bir asabiyet duygusu ve bu duygunun egemenliğinde yapılan baskın, yağmalama ve savaşlar, köle olarak alınıp satılan insanlar, pek çok batıl hurafe ve adetler, zulmün, zorbalığın ve haksızlığın her

²⁰² İbn Hanbel, *Müsned*, III. 328.

²⁰³ İbn Belbân, Emir Alâuddîn Ali el-Fârisî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988, II. 442.

²⁰⁴ Tâhâvî, Ebû Cafer, *Şerhu'l-Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Ca'du'l-Hak, Matbaâtu'l-Envâr, Kâhire, t.y. IV. 233.

²⁰⁵ Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, çev., Ali Turgut, İstanbul, 1988. s. 32.

²⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, “zekâ” md.

²⁰⁷ Bakara 2/129, 151, Al'i İmran 3/164, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III. 88.

²⁰⁸ Karaman, Fikret, *Hz.Muhammed(a.s.)'in Evrensel Tebliğ Metodu ve İmân Aksiyonu*, Elazığ, 1994, s. 333.

türünün hâkim olduğu cahiliye toplum yapısı Hz. Peygamberin tezkiye hareketine başladığı yerin ve aldığı mesafenin en açık göstergesidir.

İnsanların kendi kız çocuklarını diri diri toprağa gömecek kadar insanlıklarını kaybettikleri bu ortamda Hz. Peygamber, yaptığı büyük tezkiye devrimi ile kan dökmeyi, hırsızlık yapmayı, mal, can ve ırz emniyetini bozacak her şeyi, iftira ve gıybet etmeyi, haksız kazanç olan faizi, karaborsacılığı ve rüşveti yasaklayarak toplumun cahiliye örf ve adetleri ile ilişkisini kesmiş ve toplumsal yapıyı olumlu şahsiyet özellikleri ile yeniden inşa etmiştir. Dolayısıyla O'nun tezkiye aksiyonunun başarısı kızgın çölün bereketsiz toprağında meydana getirdiği toplum dinamiklerinde, o toplumu manevi mikroplardan nasıl temizlediğinde, hastalıklı kalpleri nasıl tedavi ettiğinde ve aşağıların aşağısında olan bir toplumu nasıl yücelttiğinde gizlidir.²⁰⁹ O, Allah'ın beşeriyete son ebedi kanununu öğretmek için seçtiği “müzekkî”dir. O'nun tezkiye hareketinin semereleri o kadar büyüktür ki eğitim ve terbiye tarihinde zikredilen şahsiyetler O'nun yanında önemsiz kalırlar. Çağdaşlarını arındırarak inşa ettiği öz toplum modeli ve bu yapı üzerinden günümüze kadar kat edilen tarihi seyir, nebevî tezkiyenin gücünü ve kalıcılığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.²¹⁰ İnsanı insan yapan temel ahlakî erdemlerden bile çok uzak oluşu sebebiyle cahiliye olarak isimlendirilen bir devrin şekâvetini saadete, kendi eliyle puta tapan bir toplumu ise Allah'ın razı olduğu örnek kullar haline getiren Hz. Peygamber'in tarih sahnesine çıkışından 1400 yıl sonra bile hala güçlü ve yaygın olan etkisi diğer din mensuplarının bile imrendiği olağan üstü bir mazhariyettir.²¹¹

Tezkiye, toplumun sosyal düzeninin ve erdemlerinin muhafazası için hayati önem taşımakta olup bu aksiyonun asli unsurlarına riayet edilerek Hz. Peygamberin uyguladığı orijinalikte gerçekleştirilmesi ahlakî erdemlerin ferd ve toplum yapısındaki bekasının temel unsurudur. Bu faaliyet, fert-Allah arası ilişkilerde beşerî kusur ve zafiyetlerin ıslahı ile başlayan ve çapını fert-toplum arası ilişkilerinin ıslahına taşıyan ivmeli bir harekettir.

Allah vergisi özel bir şahsiyet yapısına sahip olan Hz. Peygamber, nübüvvet öncesi hayatında ilahi terbiyeye mazhar olmuş ve sıdk, emanet, fetanet ve

²⁰⁹ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V. Yay. Ankara, 1997, s. 210.

²¹⁰ Ebû Gıddede, Abdulfettah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, çev., Enbiya Yıldırım, Umran Yay. İstanbul, 1998, s. 22, 214.

²¹¹ Bkz. H. Hart Michael, *Et Etkin 100*, çev., Mehmet Kazancı, İstanbul, 1994, s. 1. krş. bkz. Aydın, Mahmut, “Bazı Çağdaş Hristiyan Düşünürlerine Göre Hz. Muhammed'in Peygamberliği”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000, s. 287 vd.

masumiyet gibi erdemlerle muttasıf kılınmıştır. Bu bakımdan O'nun şahsiyetinin, ilahi inşâ ile kemale mazhar olması, vahyin ilk muhataplarının önünde bağlayıcı bir örnek olarak durmasının temel amilidir. Kur'an'da "*Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*"²¹² ayeti ile vurgulanan bu gerçek, nebevî inşânın özünü teşkil eder. Öncelikli olarak ilahi tezkiye ve inşâya mazhar olması sebebiyle O'nun yaşamı, yüce Allah'ın vahiyi ile talep ettiği kulluk hayatının bütün boyutlarına ev sahipliği yapan örnek bir alandır. O, Allah'ın bir kulda bulunmasını ve bulunmamasını istediği karakter özellikleri bakımından "efrâdını câmi ağyârını mâni"dir. Cahiliye devrinin şekâvetinden vahiy asrının saadetine intikal evresinde insanların vahyi anlama ve yaşama eylemlerinin temelinde Hz. Peygamber'in nebevî şahsiyetinden neşet eden feyiz ve canlılığın derin izleri görülür. Öz evlatlarını diri diri toprağa gömen zelîl ve zalim insanlar nebevî inşâ sayesinde asalet ve merhametin simgesi olmuşlardır.

V.SONUÇ

Görüldüğü üzere yüce Allah; insan şahsiyetini, yaratılışının anlam ve amaçları çerçevesinde vahyi aracılığıyla inşa etmiştir. Bu faaliyet sonunda insanın sahip olduğu olumlu karakter özelliklerinin toplamı, aynı zamanda ideal kulluğun da temel unsurlarını ifade eder. İman söz konusu özelliklerin kurucu ilkesi olarak insanda aşkın boyuta yönelme şuuru oluşturur ve insanın karakterinde -içinde iradenin de yer aldığı kalbî eylemlerin tamamının aşkın bir ilmin gözetiminde yapılması konusunda- güçlü bir yöneliş ve kararlılık inşâ eder. Bu aşamadan itibaren Allah'a karşı duyulan sevgi, saygı, samimiyet, bağlılık, korku, haşyet ve takva gibi kalbî duyguların ve ruhî duruşların tamamı imandan kaynaklanır. Söz konusu özellikler gözlemlenebilir eylemler dünyasında bir takım belirtilerle kendisini hissettirir. Bu belirtiler toplamını, İslam olarak isimlendirebiliriz.

İslam'ın tanımı çerçevesinde Hz. Peygamber'in ifade ettiği ibadet unsurları, imanla oluşan karakter özelliklerine kalıcılık ve derinlik sağlayarak adı geçen kalbî eylemlerin, gözlemlenebilir ahlakî davranışlarla somut hale gelmesini sağlar. Çünkü yapısı tamamen Allah tarafından belirlenen ibadetler; şeklî ve ruhî şartlarına uygun olarak gerçekleştirildiklerinde insanın hakiki anlamda aşkınla temâsını sağlar. Şeklî ve ruhî esaslarına uygun olarak ifâ edilmiş bir ibadet sonrası insanın manevi dünyasında oluşan huzur ve sukûnet, ibadetlerin; kulun Rabbine ulaşmasında birer manevi terakki köprüsü olması gerçeğinin bir sonucudur. Bu konumuyla ibadetler imana ait psikik faaliyetin evrensel ahlâkî davranışları doğurmasında içten dışa,

²¹² Ahzâb 33/21.

ruhtan bedene, düşünmeden davranışa intikali sağlayan araçlardır. İbadetler içerdikleri maddi ve manevi boyutlarıyla imanın amel ve ruhun beden üzerindeki egemenliğini sağlayan dinî pratiklerdirler. Bu bağlamda nasıl ki iman ve onun doğurduğu temel kalbî değerler üzerine inşâ edilmeyen bir ibadet Allah katındaki makbuliyeti açısından oldukça sorunlu ise hiçbir ahlakî sonuç doğurmayan ibadet de aynı Şekilde dinî bakımdan sorunludur. Allah'ın Maûn suresinin 4. ve 5. ayetlerinde, namazlarını ihlâssız bir Şekilde kılanların riyakâr olduğunu belirtmesi iman ve onun zorunlu sonucu olan ihlâs olmaksızın yapılan bir ibadetin sağlıklı bir ibadet olmadığını ifade etmesi açısından oldukça önemlidir. İbadetler aracılığıyla, Kur'an'ın "salih amel" olarak isimlendirdiği olumlu davranışlar ile olumlu Şahsiyet özellikleri arasında oldukça kuvvetli bir bağ oluşur ve yapılan her iyi davranış kendisini doğuran Şahsiyet özelliğini güçlendirir. Amel ile güçlenen ve kökleşen bu özellik ise yeni ve daha nitelikli davranışların meydana gelmesinin ruhî zeminini hazırlar.

Vahyin karakter inşâ metodu hem mahiyeti hem de hedefleri itibariyle Hz. Peygamber'in yaşamında ete kemiğe bürünmüş ve Allah Rasulü, peygamberlik görevinin temel unsurları olan tebliğ, davet, tebyin, talim ve tezkiye aksiyonlarının çatısı altında müstesna bir üslup ile vahyin karakter inşâsını hayata geçirmiştir. O'nun üslubu sevgi, saygı, ilgi, hoşgörü, yumuşaklık, sabır, samimiyet ve merhamet gibi ahlakî erdemler üzerine kuruludur. O'nun nebevi üslubundaki egemen tavrın entelektüel ve epistemolojik karakterli olmadığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda Allah Âl-i İmrân suresinin 159. Ayetinde: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile..." buyurmuş ve Hz. Peygamber'in inşâ ettiği toplum yapısının temel dinamiklerine işaret etmiştir. Vahyin icaplarını kendi yaşamında gereği gibi tatbik eden Hz. Peygamber'in kulluk hayatı ve ahlakî erdemleri bu anlamda nebevi inşânın temel noktasıdır. O, aklî ve ruhî bakımdan insanların kudret, kabiliyet ve zafiyetlerini dikkate almak suretiyle aşamalı bir metot izleyerek kolay olanı zor olana, müjdelemeyi korkutmaya öncelemiş ve onların hem akıllarına hem de kalplerine aynı anda hitap ederek ruh ile bedeni, dünya ile ahireti ve inanç ile ameli bütünlüştirmiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah İbn Abbâs, Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri Abdillâh ibn Abbâs, Derleyen: Mecduddîn Firûzâbâdî (ö. 817h.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnân.

Ahmed Cevdet Paşa, Peygamber Efendimiz, Sadeleştiren: Mahir İz, Med Yay. İstanbul, 1982.

Akseki, Ahmed Hamdi, Ahlak İlmi ve İslâm Ahlakı, Sadeleştiren: Ali Arslan Aydın, Nûr Yay. II. Baskı, Ankara, 1991.

- Aksu, Ali, “et-Tehannüs”, Tasavvuf İlmî Dergi, II/IV, Ankara, 2000.
- Albülbâkî, Muhammed Fuâd, el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ân’il Kerîm, Kâhire, 1988.
- Atay, Hüseyin, “Memleketimizdeki İlim ve Din Anlayışı Üzerine, Şahsiyet Buhranının Sebepleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 1969, c. XVII.
- Aydın, Ali Rıza, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. VIII.
- Aydın, Hüseyin, “Vahiy Kültürünün İnsani Kültüre Dönüştürülmesi Zorunluluğu ve Sünnetin Önemi”, Diyanet İlmî Dergi, Ankara, 2000.
- Aydın, Mahmut, “Bazı Çağdaş Hristiyan Düşünürlerine Göre Hz.Muhammed’in Peygamberliği”, Diyanet İlmî Dergi, Ankara, 2000.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, Umdetu’l Kâri’ Şerh’u Sahîhi’l-Buhârî, Müessesetü’l- Muhît, Beyrut, t.y.
- Beğâvî, Ebû Muhammed, Meâlimu’t-Tenzil fi Tefsîri’l-Kur’ân, thk. Abdurrezzâk Mehdî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyy, Beyrût, 1420.
- Behiy, Muhammed, İnanç ve Amelde Kur’ânî Kavramlar, trc. Ali Turgut, İstanbul, 1988.
- Beycürî, İbrâhîm, Şerhu’l-Beycürî ala’l-Cevhere, Matbuât, Mısır, 1954/1374.
- Beydâvî, Nâsirüddin, Esrâru’t-Te’vîl ve Envâru’t-Tenzil, thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyy, Beyrût, 1418.
- Bûtî, M. Saîd Ramazân, Fıkhu’s-Sîre, trc. Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İstanbul, t.y.
- Cobran, Mes’ûd, er-Râid, Dâru’l-İlm, Beyrut, 1967.
- Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, İstanbul, 1992.
- Cürçânî, Ali b. Mihammed, Kitâbu’t-Ta’rifât, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983.
- Çakan, İsmail L.-Solmaz N. Mehmet, Kur’ân’ı Kerîm’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, Altınoluk Yay. İstanbul, 1994.
- Dâvûdoğlu, Ahmed, Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, 1979.
- Derveze, Muhammed İzzet, et-Tefsîru’l-Hadîs, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyy, Kâhire, 1383.
- Dıraz, Abdullah, “Ahlak ile Eğitimin Alâkası”, çvr. Hüseyin Emin Sert, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. II, Elazığ, 1997.
- Doğan, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Yeni Şafak, y.y. t.y.
- Ebû Fârisî, Abdulkâdir, Ususu’d-Da’va ve Vesâilu Neşrihâ, Dâru’l-Furkân, Amman, 1992.
- Ebû Gudde, Abdulfettah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları, trc. Ebû Zehra, Muhammed, Fıkıh Usûlü, Fecr Yay., Ankara, 1997.
- Ebû Zehra, Muhammed, ed-Da’vetü’l İslâmî, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire, t.y.
- Ebû’l-Bekâ, Eyyûb b.Mûsâ, el-Külliyât, nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî, 1992/1412.
- Erdoğan, Mehmet, Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet, M.Ü.İ.F.Yay. İstanbul,1995.
- Ermaner, Neda, “Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, CXX, Ankara, 1976.
- Erul, Bünyamin, “Hz.Peygamberin Risâlet Öncesi Yaşamına Farklı bir Yaklaşım”, Diyanet İlmî Dergi, Ankara, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, İhyâu Ulûmi’d-Dîn, Mısır, 1334, I. 53.
- _____, Me’âricu’l-Kuds fi Medârici Ma’rifeti’n-Nefs, Mısır, t.y.
- Görmez, Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, T.D.V. Yay. Ankara,1997.
- H. Hart Michael, Et Etkin 100, çvr. Mehmet Kazancı, İstanbul, 1994.
- Hamîdullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, çvr. Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul, 1980.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, Tahriru’l-Ma’ne’s-Sedîd ve Tenvîru’l-Akli’l-Cedîd min Tefsîri’l-Kitâbi’l-Mecîd, ed-Dâru’t-Tûnûsiyye, Tûnus, 1984.

- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhakk bin Gâlib, el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, nşr. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, 1413/1993.
- İbn Belbân, Emir Alâuddîn Ali el-Fârisî, el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.
- İbn Hanbel, Ahmed, Kitâbu'z-Zühd, Mısır, 1400.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Sâmî b. Muhammed Selâmet, Dârun Tayyibe li'n-Nerşri ve't-Tevzî', 1420/1999.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn, Lisânu'l Arab, Dâru'n Sâdır, Beyrût, 1414.
- İsfehânî, Râğib, Tefsîru Râğib el-İsfehânî, thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî, 1420/1999.
- Karaman, Fikret, Hz.Muhammed(a.s.)'in Evrensel Tebliğ Metodu ve İmân Aksiyonu, Elazığ, 1994.
- Kettânî, Cedelu'l-Akli ve'n-Nakl fî Menâhici't-Tefkîri'l-İslâmî, Dâru's-Sekâfe, y.y. t.y.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'an, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire, 1384/1964.
- Mahmûd Kâsım, Mantiku'l- Hadîs ve Menhecu'l-Bahs, Mısır, 1953.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen, en-Nüket ve'l-Uyûn, thk. Abdulkaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, t.y.
- Mevlânâ, Muhammed, İslâmın Yayılış Tarihi, çvr. Ali Genceli, İstanbul, 1971.
- Muhammed Hüseyin, Da'vetün li'llâh, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl, thk. Yûsuf Ali Bedyevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1419-1998.
- Önkâl, Ahmet, Resûlulullah'ın İslâma Davet Metodu, Konya, 1987.
- Peker, Hüseyin, "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 1986.
- Râzî, Fahrüddîn, Mefâtihu'l-Gayb, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrût, 1420.
- Râzî, İbn Ebî Hâtim, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Suûd, 1419.
- Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'an, Dâru's-Şurûk, Beyrût-Kâhire, 1412.
- Süyûtî, el-Câmiu's-Sağîr, I. 12, ayrı. bkz. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs Amme's-Tehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs, Kâhire, ty.
- Şentürk, Hâbil, "Peygamberin Diğer İnsanlardan Farkı; Vahiy", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 3, İzmir, 1986.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tâhâvî, Ebû Cafer, Şerhu'l-Meâni'l-Âsâr, thk. Muhammed Seyyid Ca'du'l-Hak, Matbaâtu'l-Envâr, Kâhire, t.y.
- Tunç, Mustafa Şekip, Psikolojiye Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1949.
- Ulvânî, Abdullah Nâsîh, Vücûbu't-Tebliğ ve'd-Da'va, Dâru's-Selam, Kâhire, 1990.
- Vâhidî, Muhammed b. Ali, el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1415.
- Yavuz, Salih Sabri, İslâm Düşüncesinde Nübüvvet, İnsan Yay. İstanbul, t.y.
- Yıldırım, Suat, Peygamberimizin Kur'an Tefsîri, İstanbul, t.y.
- Zeydân, Abdulkerîm, el-Medhal li Dirâseti's-Şerîati'l-İslâmiyye, Bağdad, 1388/ 1969.
- Zeydan, Abdulkerîm, İslâm'da Da'vet ve Tebliğ, trc. Ruhi Özcan, Hisâr Yay. İstanbul, 1979.